

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Навчально-науковий інститут психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

на тему

**«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ
СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»**

Виконав:

студент IV курсу, 42 групи
спеціальності 231 Соціальна робота
Миненок Володимир Григорович

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Грищенко С. В.

Чернігів – 2026

Роботу подано до розгляду «_____» _____ 20__ року.

Студент(ка) _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

(назва кафедри)
протокол № _____ від «_____» _____ 20__ року.

Студент (ка) допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.....	7
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ.....	7
1.1. Сутність та структура понять «національна свідомість» та «патріотизм» у науковій літературі.....	7
1.2. Особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді	15
1.3. Нормативно-правові документи щодо національно-патріотичного виховання молоді в Україні	28
РОЗДІЛ 2.....	36
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	36
2.1. Аналіз сучасного стану та рівнів сформованості національної свідомості учнів (діагностичний аспект).....	36
2.2. Форми та методи національно-патріотичного виховання в освітньому процесі та позакласній діяльності	49
2.3. Практичні рекомендації педагогам та соціальним педагогам щодо патріотичного гартування молоді.....	62
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ.....	80
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. У складних умовах сучасного державотворення в Україні, зумовлених військовою агресією, інформаційним протистоянням та трансформаційними процесами в суспільстві, питання формування національно-патріотичної свідомості молоді набуває стратегічного значення. Сьогодні патріотизм є не лише проявом любові до Батьківщини, а й фундаментом національної безпеки, запорукою збереження ідентичності та консолідації суспільства.

Особливої ваги ця проблема набуває в роботі з учнівською молоддю, оскільки саме в шкільному віці закладаються базові ціннісні орієнтації, формується світогляд та громадянська позиція. Суперечність між потребою суспільства у свідомих громадянах-патріотах та реальним станом виховного процесу, який часто залишається формалізованим, зумовлює необхідність пошуку нових, дієвих підходів до національно-патріотичного виховання. Вибір теми дослідження зумовлений потребою системного аналізу особливостей формування патріотичної свідомості учнів у контексті сучасних викликів.

Проблема національно-патріотичного виховання перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних науковців. Теоретичні засади виховання патріотизму досліджували Н. Безлюдний, Н. Бондаренко, О. Вишневський, Є. Івашкевич, С. Косянчук, С. Корнієнко, В. Подолян, М. Стельмахович, С. Сьоміна, Устименко, Н. Череповська, В. Чорна, І. Чупрії та інші. Питання формування національної самосвідомості висвітлено у працях С. Вишинського, В. Кононенка, Ю. Руденка та інші. Соціально-педагогічні аспекти роботи з молоддю аналізували Н. Заверико, Є. Івашкевич, Д. Коломієць, А. Капська та С. Хлестова та інші. Попри значну кількість напрацювань, потребують додаткового вивчення питання трансформації патріотичних цінностей під впливом цифрового середовища та розробка інноваційних форм виховної роботи в умовах воєнного стану. Це визначило

вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді».**

Мета дослідження: системний аналіз теоретичних засад та обґрунтування практичних шляхів оптимізації процесу формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання:**

1. Проаналізувати сутність та структуру понять «національна свідомість» і «патріотизм» у сучасній науковій літературі.
2. Охарактеризувати особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді.
3. Проаналізувати нормативно-правові документи щодо національно-патріотичного виховання молоді в Україні.
4. Визначити форми, методи та умови національно-патріотичного виховання, зокрема роль волонтерства та цифрових технологій та розробити практичні рекомендації педагогам і соціальним педагогам щодо патріотичного гартування молоді.

Об'єкт дослідження: процес національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Предмет дослідження: особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді в Україні.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань використано комплекс методів:

- *теоретичні:* аналіз, синтез та узагальнення наукової літератури (для з'ясування стану вивченості проблеми);
- *емпіричні:* спостереження, анкетування та бесіди з учнями (для діагностики рівнів сформованості патріотичної свідомості);
- *статистичні:* метод кількісної та якісної обробки отриманих даних.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій педагогам і соціальним педагогам щодо

патріотичного гартування молоді, які можуть бути використані класними керівниками, педагогами-організаторами та соціальними педагогами в практичній діяльності закладів загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження:

Результати дослідження було апробовано на міжнародній науковій конференції «XVI Сіверянські соціально-психологічні читання». (Чернігів, 23 квітня 2026 року).

Результати дослідження висвітлено у таких публікаціях:

Миненок В.Г. Особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді: матеріали міжнародної наукової конференції «XVI Сіверянські соціально-психологічні читання». (Чернігів, 23 квітня 2026 року).

Структура кваліфікаційної роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (61 найменування) словника основних термінів та додатків. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

1.1. Сутність та структура понять «національна свідомість» та «патріотизм» у науковій літературі

На сучасному етапі розвитку української держави, коли країна переживає постійний тиск російського терору, повномасштабної війни 2022 року, окупації територій та злочинів геноциду проти українського народу, питання формування національної самосвідомості серед молодого покоління набуває виняткової важливості. Ця проблема має багатогранний характер і стала темою дослідження багатьох наукових дисциплін, зокрема психології, соціології, філософії, антропології та педагогіки.

Для всебічного розуміння цієї складної теми необхідно застосувати інтегративний і культурологічний підходи, що передбачають об'єднання здобутків і висновків різних наук у дослідженні аспектів національної самосвідомості. Основна ідея таких підходів полягає у проведенні філософсько-теоретичного аналізу та досягненні узгодження між різними знаннями, що дозволяє системніше і глибше відобразити сутність цього явища [1].

Питання національної свідомості та патріотизму займає важливе місце у сучасних гуманітарних дослідженнях, адже саме через ці поняття відображається процес формування особистості як носія національної культури, історичної пам'яті та громадянської відповідальності. У дослідженнях з педагогіки, психології, філософії та соціології ці категорії розглядаються як взаємопов'язані, але не тотожні явища, які виникають у процесі соціалізації людини та унаслідок спрямованого виховання. Їхній зміст визначається не лише знаннями про рідний народ і державу, а й системою особистісних цінностей, емоційних переживань, переконань і практичних дій.

Наукові джерела трактують національну свідомість як усвідомлення людиною своєї належності до конкретної національної спільноти, розуміння її історичного шляху, культурного надбання, мови, традицій, а також духовних і моральних здобутків. Це поняття відображає ставлення індивіда до свого народу: його минулого, сучасного та майбутнього, а також до місця нації у глобальному історичному контексті. У такому розумінні національна свідомість є важливою частиною світогляду людини, оскільки включає не лише знання про націю, а й глибоке внутрішнє прийняття її цінностей, смислів і ідеалів [11].

Національна самосвідомість становить ключовий компонент у структуруванні колективної свідомості нації та відіграє центральну роль у процесах становлення й розвитку української державності. Однак сучасні наукові дослідження цієї проблематики виявляють ряд теоретичних складнощів, які пов'язані з розумінням і визначенням змісту та структури зазначеного феномена. У філософській думці поняття національної самосвідомості часто трактується як комплекс ідей, поглядів та емоцій, котрі, по-перше, зумовлюють самовизначення національної спільноти й усвідомлення її місця серед інших націй, а по-друге, відображають визнання суспільно-політичних цінностей, пов'язаних із концептом «Батьківщина», а також прихильність до цих цінностей [2]. Аналіз наявної філософської літератури підтверджує взаємозв'язок між питаннями національної самосвідомості та всіма аспектами життя народу. Зокрема, спадщина культурного надбання попередніх поколінь, а також етнічна й національна різноманітність становлять істотні інструменти формування особистісної ідентичності. У сукупності ці фактори забезпечують багатогранний вплив на розвиток національно свідомого індивіда [18].

Слід зазначити, що поняття «самоідентичність» почало привертати значну увагу наукової спільноти лише у XX столітті, коли було поставлено під сумнів ідею «єдності» індивіда. У цей період філософи та соціальні теоретики, серед яких В. Хесле, Р. Брубейкер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Ю. Габермас, Н.

Еліас, Ф. Анкерсміт, Е. Балібар, І. Валлерстайн, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, Т. Лукман, М. Кастельс, Т. Воропай, Н. Паніна та В. Палагута, ретельно розробляли концептуальні засади самовизначення суб'єкта у різноманітних соціальних контекстах. Їхні дослідження ґрунтувалися на аналізі змін у сприйнятті ідентичності та ролі індивіда у сучасному суспільстві [3].

Сучасні українські науковці, серед яких В. Жмиря, А. Дербак, В. Борисов та інші, приділяють значну увагу дослідженню сутності національної самосвідомості. Зокрема, В. Жмиря характеризує національну самосвідомість як специфічний вид свідомості нації, який базується на уявленнях про соціальні цінності та норми, визначальні для ідентифікації особистості з певною національною спільнотою. Він підкреслює, що національна свідомість володіє основними властивостями і закономірностями групової свідомості, перш за все через розрізнення між «ми» та «вони». Вона виступає одночасно як механізм і як прояв процесу національної інтеграції [3, с. 205].

А. Дербак науково обґрунтовує концепцію національної самосвідомості як багатовимірного духовного феномену, що формується та еволюціонує в межах певного соціально-історичного контексту. Цей феномен слугує дзеркалом суспільних реалій, характерних для конкретного народу, і охоплює ті аспекти суспільного життя, які відображають уявлення народу про свої можливості та перспективи [4, с. 18]. На думку дослідника, вирішальну роль у становленні національної самосвідомості відіграє національна еліта, яка направляє цей процес через низку ключових факторів.

До таких факторів належать: здатність індивіда осмислювати власний досвід у контексті національного буття; систематичне та цілеспрямоване дослідження історії та сучасного стану нації; усвідомлення необхідності консолідації суспільних зусиль задля вирішення актуальних національних проблем; організація просвітницьких та виховних заходів, а також пропагандистської діяльності з боку суспільних інститутів; і, нарешті, залученість до творчих процесів, спрямованих на розвиток національної культури та ідентичності. Усі ці складові формують комплексний механізм

розвитку національної самосвідомості, який займає центральне місце в життєдіяльності сучасних суспільств [4].

Дослідник Й. Вирост досліджував феномен національної самосвідомості, визначаючи його як складний психічний процес, у ході якого людина починає усвідомлювати свій зв'язок із власною нацією. У рамках цього процесу відбувається інтеграція знань, емоційних переживань та оцінювання, що стосуються як своєї, так і інших національних спільнот. Сформовані уявлення охоплюють типові риси представників власної нації й інших культурних груп, а також сприйняття себе як частини певної національної ідентичності [5, с. 17].

Існуючі наукові дослідження виявляють недостатнє опрацювання питань, пов'язаних із сутністю та структурою концепції «національна самосвідомість» на індивідуальному рівні. Станом на сьогодні окреслено, що національна самосвідомість може проявлятися на двох рівнях: макрорівні, який охоплює етнічну спільноту, та мікрорівні, пов'язаному із самосвідомістю особистості. У цьому контексті об'єктом нашого дослідження є самосвідомість індивіда стосовно його етнічної ідентичності в умовах міжнаціональних відносин, а також формування специфічної позиції щодо власної нації та інших етнічних груп.

Поділяючи погляди більшості представників наукової спільноти, ми виходимо з того, що національна самосвідомість як складова духовної сфери включає низку ключових елементів. Серед них можна виокремити національну ідентифікацію, автостереотипи, які мають характер стійких і переважно ірраціональних уявлень та оцінок стосовно власного народу, а також уявлення про територію, культуру, мову та історичне минуле. Важливим компонентом є також емоційне ставлення до культурних і історичних цінностей своєї етнічної спільноти. Центральним аспектом національної самосвідомості виступають національні інтереси, які відіграють роль стимулу для активної діяльності індивідів [6].

Існують різноманітні наукові підходи до визначення структури національної самосвідомості. Зокрема, К. Дроздова акцентує увагу на тому, що національна самосвідомість включає такі елементи, як етнічна свідомість і ставлення до представників інших етносів, розуміння національних цінностей, мови, території, демократичної культури, усвідомлення соціально-державної спільності та патріотизм. До цієї категорії також можна віднести національну самоідентифікацію, етнічну самосвідомість, здатність розпізнавати й захищати національні інтереси та потреби, почуття відповідальності за майбутнє своєї нації, а також національну гідність і здатність до самокритики [7].

Поняття національної свідомості є багатовимірним і має складну структуру. Основними її компонентами є когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий аспекти. Когнітивна складова охоплює знання про історію України, процеси становлення її державності, видатних діячів, культурні досягнення, національну символіку, мову та традиції. Саме ці знання формують основу для глибокого й усвідомленого сприйняття національних явищ. Без достатнього рівня освіченості в цьому контексті національна свідомість ризикує стати поверхневим емоційним переживанням, позбавленим глибокого змісту і цінності [8].

Емоційно-ціннісний компонент національної свідомості пов'язаний із відчуттям гордості за свою належність до українського народу, глибокою пошаною до історичної пам'яті, щирою любов'ю до рідної землі, мови та культури. Саме цей компонент сприяє формуванню сильного емоційного зв'язку з національними цінностями, що слугує потужним стимулом для їх збереження та розвитку. Поведінковий аспект цього компонента проявляється у конкретних діях - підтримці національних інтересів, активній участі у громадському житті, дотриманні моральних і правових норм, шануванні державних символів та культурної спадщини.

Патріотизм, у цьому контексті, трактується як інтегральне моральне, соціальне та громадянське почуття, яке охоплює любов до Батьківщини,

відданість її народу та готовність працювати на благо держави й суспільства [12]. Наукові джерела наголошують, що патріотизм не обмежується виключно емоційною прив'язаністю до рідного краю. Він набирає активного, практичного виміру та вимагає відповідальності за майбутнє країни, активної участі в суспільно-політичному житті, шани до законів, державних інституцій і національної символіки [13; 14]. Таким чином, патріотизм слугує не лише емоційним станом, але і визначає модель поведінки в повсякденному житті.

Структура патріотизму охоплює кілька тісно пов'язаних між собою компонентів. Пізнавальний аспект включає обізнаність про історію країни, її державний устрій, національні цінності, визначних особистостей, традиції та символи. Емоційний компонент втілює любов до Батьківщини, почуття належності до рідного краю, захоплення його красою, культурною і історичною спадщиною. Ціннісний складник визначає значення Батьківщини у системі особистих пріоритетів, тоді як діяльнісний компонент проявляється у практичній участі у громадсько важливих справах, волонтерській активності, а також у захисті інтересів країни та суспільства.

Варто виокремити, що поняття національної свідомості та патріотизму є взаємопов'язаними, але не тотожними. Національна свідомість охоплює ширший спектр значень, тому що стосується розуміння етнокультурної, історичної та духовної ідентичності нації. Натомість патріотизм виступає ціннісно-емоційною та практичною реалізацією цієї свідомості. По суті, національна свідомість формує внутрішнє підґрунтя для патріотизму, який стає її зовнішнім вираженням у діях, переконаннях і життєвому виборі. Без глибокої національної свідомості патріотизм ризикує залишитися лише формальним чи декларативним явищем. Водночас без активного патріотизму національна свідомість може обмежуватися лише теоретичними знаннями.

Сучасна наукова думка трактує патріотизм не як закритість у межах власної нації, а як гармонійне поєднання любові до рідної країни з повагою до інших народів, культур і світоглядів. Така позиція дозволяє уникнути асоціації патріотизму з агресивним націоналізмом чи ксенофобією. Справжній

патріотизм у демократичному суспільстві базується на цінностях свободи, гідності, прав людини, взаємної поваги та відповідальності. Він не спрямований на конфлікт чи протиставлення себе іншим, а закликає до усвідомленого служіння своїй країні в дусі загальнолюдських принципів [15].

Національна свідомість і патріотизм відіграють особливо важливу роль у період шкільного навчання, коли формуються основи світогляду, громадянської позиції та моральних принципів. Саме в цей час активно засвоюються соціальні норми, вибудовуються уявлення про добро і зло, справедливість, обов'язок, честь та відповідальність. Якщо виховання має послідовний, системний і змістовний характер, то національно-патріотичні цінності поступово стають невід'ємною складовою внутрішнього світу особистості. При цьому вирішальну роль відіграють такі чинники, як сім'я, школа, позакласна діяльність, соціальне оточення, а також приклад учителів та інших важливих дорослих.

У педагогічній практиці формування національної свідомості й патріотизму передбачає не лише передавання знань про історію та культуру України, а й створення умов для глибокого емоційного переживання і особистісного усвідомлення національних цінностей. Ефективне виховання будується на поєднанні інтелектуальної, емоційної та практичної складових. Наприклад, вивчення історії рідного краю, участь у волонтерських заходах, відзначення пам'ятних дат, зустрічі з представниками громадських і військових професій не лише забезпечують поширення знань, а й сприяють формуванню глибокого почуття причетності до життя власної держави [16; 17].

Наукові дослідження свідчать, що структура національно-патріотичної свідомості особистості складається з морального та громадянського компонентів. Моральний компонент визначається такими якостями, як чесність, справедливість, гідність, відповідальність і повага до людської особистості. Громадянський компонент охоплює усвідомлення власних прав і обов'язків, готовність активно залучатися до суспільного та державного

життя, а також дотримання законів і суспільно значущих цінностей. Гармонійне поєднання цих аспектів утворює комплексний образ патріотично свідомої особистості.

У межах української психолого-педагогічної науки було виокремлено низку досліджень, присвячених аналізу різних аспектів проблеми національної самосвідомості особистості, їхньої сутності та структури, зокрема у працях О. Шевченка та М. Шугая. У контексті історичного дослідження феномену громадянської спрямованості особистості вагомий внесок зробив М. Боришевський. У своїй роботі він детально розглянув природу й структуру цього концепту, запропонувавши ідею нерозривного зв'язку між поняттями «національна свідомість» і «національна самосвідомість». Висловлюючи своє бачення, науковець ставив питання: «Чому доречно використовувати термін «національна свідомість», якщо йдеться про національну самосвідомість?» [9, с. 9]. Цей підхід спонукав до переосмислення структури національної самосвідомості особистості, в якій учений виокремив ключові компоненти, такі як самооцінка, рівень домагань, соціально-психологічні очікування та уявлення про власне «Я».

Сучасні виклики в Україні, такі як розкол суспільства на ментальному й ідеологічному рівнях, політична поляризація, зростання військових конфліктів та внутрішніх протистоянь здебільшого виникають через недостатню культурно-освітню, ідеологічну та виховну діяльність з боку держави, сімей та громадськості. При реформуванні освіти, яке частково спрямоване на деідеологізацію, особливо в питаннях виховання молодого покоління, втрачається ідеологічне спрямування, засноване на національно-патріотичних цінностях. Цей широкий спектр цінностей включає поняття патріотизму, національної гідності, збереження історичної пам'яті та самопожертви в ім'я своєї країни. Важливо зосередитися на формуванні пантеону героїв, які можуть стати важливою основою виховання на національно-патріотичних цінностях. Нині ще не створено такого пантеону, однак імена цих героїв повинні бути видатними й їхні досягнення мають

служувати прикладом для майбутніх поколінь українців. Особливості особистості та життєві якості цих героїв повинні стати фундаментом для виховного ідеалу – національного виховання як взірця людської поведінки й стосунків, що походять із життєвих цілей.

Зауваження М. Томенка є вельми актуальними: на сучасному етапі важливо віднайти такі історичні постаті, які зможуть об'єднати українське суспільство, зосереджуючи дослідницьку роботу на відродженні національної спадщини й промоції персоналій, чиї імена заслуговують достойного місця в пантеоні української слави. Особистості такі як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Іван Скоропадський, Михайло Грушевський тощо можуть слугувати прикладами для наслідування і привнести уявлення про виховний ідеал [10].

У науковій літературі національна свідомість і патріотизм розглядаються як взаємопов'язані, проте самостійні категорії, що відзначаються складною внутрішньою структурою. Національна свідомість формує розуміння людиною своєї приналежності до нації, її історії, культури та духовної спадщини. У свою чергу, патріотизм наповнює це усвідомлення емоційними, ціннісними та діяльнісними аспектами. Разом вони утворюють національно-патріотичну свідомість, яка є ключовою передумовою становлення свідомого громадянина України, здатного не лише відчувати любов до Батьківщини, а й активно працювати задля її добробуту.

1.2. Особливості формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді

У сучасному світі патріотизм стає важливою необхідністю як для держави, так і для кожного громадянина. Він виражається через глибоку любов до рідної землі, а також через готовність захищати її свободу та територіальну цілісність. Однак ця любов не повинна обмежувати особистість; навпаки, вона має відігравати роль стимулу для всебічного розвитку людини.

Сьогоднішнє трактування патріотизму, як зазначає Н.В. Бондаренко, охоплює не лише вірність своїй країні, але й усвідомлену відповідальність за її розквіт, що ґрунтується на моральних принципах і правових нормах [33, с. 3].

Патріотичне виховання набуває особливої важливості в умовах становлення України як демократичної та правової держави. Його ключовою метою є об'єднання громадян навколо спільних цінностей та ідеалів, що сприяє зміцненню громадянського суспільства. Цей процес передбачає формування свідомих і відповідальних громадян, які відіграватимуть активну роль у розвитку країни, розуміючи важливість гармонізації державних інтересів із власними.

Основою патріотичного виховання залишається виховання любові до Батьківщини, глибокої поваги до національних традицій та історії. Історико-педагогічний аспект цього питання дозволяє аналізувати досвід минулих епох, щоб усвідомити, як за різних історичних умов формувалися ідеї патріотизму. У педагогічному сенсі патріотизм завжди був нерозривно пов'язаним з історією країни та її народом. В Україні цей процес пройшов через складні періоди боротьби за національну самобутність, культуру й незалежність.

На різних етапах історії патріотичне виховання відіграло вирішальну роль у збереженні національної самоідентичності та єдності суспільства. Так, у період Київської Русі ідеї патріотизму знаходили своє відображення в закликах до єдності князів, захисту рідної землі від ворогів і усвідомлення значення спільної справи. Це яскраво описано в пам'ятках культури, таких як «Повість минулих літ» та «Слово о полку Ігоревім». В освітніх практиках того часу основний акцент робився на формуванні молоді як воїнів та оборонців отчого краю, що лишається актуальним і донині [34, с. 84].

У подальші історичні періоди, зокрема в епоху козацтва, патріотичне виховання набуло нових ідеологічних та культурних аспектів. Козацькі школи та традиції відігравали важливу роль у формуванні молодого покоління, прищеплюючи відданість батьківщині, готовність до самопожертви в боротьбі за свободу та прагнення до національного самовизначення. Через

ознайомлення з героїчним прикладом козаків та їхніми цінностями діти з раннього віку розвивали свідоме ставлення до власної національної ідентичності. Козацькі літописи та народні пісні не тільки слугували джерелом важливих історичних знань, але й передавали глибокі духовні смисли, які сприяли збереженню національної культури і самобутності протягом багатьох століть.

Дослідниця А. М. Москаленко в праці «Історія вітчизняної педагогіки» акцентує увагу на тому, що національне виховання у XX столітті в умовах радянської системи мало двоякий характер. З одного боку, держава свідомо використовувала патріотичне виховання для формування так званого «радянського патріотизму», який базувався на ідеологічних засадах і служив інструментом утвердження радянської ідентичності. З іншого боку, поза межами офіційної державної політики через підпільні ініціативи та неформальні освітньо-культурні практики поширювалися ідеї, спрямовані на збереження української мови, культурних надбань та національної самототожності [35, с. 115].

У сучасному освітньому процесі патріотичне виховання в Україні набуло нового значення, особливо в умовах військових конфліктів і зовнішніх викликів. Ключовим елементом історико-педагогічного контексту є усвідомлення того, що ефективне патріотичне формування особистості неможливе без звернення до історичних подій та спадщини, які слугують основою для зміцнення національної ідентичності молоді. Сучасний підхід до виховання школярів базується на прикладах минулих боротьби за незалежність та захист національної гідності. Ці приклади не лише відображають досвід минулих поколінь, але й виступають цінним підґрунтям для розбудови актуальної системи виховання, здатної відповідати викликам часу.

Варто наголосити, що патріотизм у виховному процесі має нерозривно пов'язуватися з глибоким розумінням історії та культурної спадщини народу. Саме це значною мірою сприяє формуванню громадянських і моральних

якостей молодіжного покоління. Патріотичний рух завжди ґрунтувалися на колективних зусиллях суспільства, спрямованих на відновлення державності та зміцнення національної ідентичності. Особливу роль відіграє усвідомлення того, що ідея відродження сильної влади виникала й підтримувалася зсередини країни завдяки народному героїзму та самовідданості. Ці цінності стали духовним фундаментом для відродження національної державності.

Дослідниця О. Лісовець наголошує, що народна педагогіка найчіткіше розкривається в працях видатних педагогів. У цьому контексті значну важливість має спадщина та класичні вітчизняні педагогічні ідеї етновиховання, які слугують першоджерелом натхнення для формування сучасного патріотичного виховання учнівської молоді, здатного адаптуватися до нових суспільних реалій [36]. Спадщина української народної школи традиційно вирізняється глибоким патріотизмом та любов'ю до свого народу. Ранні вітчизняні педагогічні розвідки демонстрували яскраво виражений народно-педагогічний і національно-виховний підхід. Уся ця діяльність була наповнена прагненням сприяти процвітанню співвітчизників і будувати для них краще майбутнє через ретельне вивчення побуту, традицій нації, дослідження культурного та історичного надбання, а також збереження народної мудрості у формі приказок та прислів'їв [37, с. 304].

Аналіз педагогічних досліджень, присвячених темі патріотичного виховання, свідчить про те, що, попри загальне визнання його важливості як невід'ємної складової освітнього процесу, підходи до визначення його ролі в системі виховання суттєво різняться. Деякі науковці, зокрема О. Жосан, О. Лісовець, Н. Безлюдна, І. Бех та К. Чорна, розглядають патріотичне виховання як елемент ідейно-політичного виховання. Водночас інші вчені, такі як В. Матяшук і М. Супрун, окреслюють його як самостійний напрямок у виховному процесі. Особливу зацікавленість викликає останній підхід, оскільки він точніше відображає сутність патріотизму й розкриває його глибинний зміст. Зокрема, В. Матяшук зазначає, що ключовим показником ефективності патріотичного виховання є досягнення його основної мети -

«формування патріота, для якого сенс життя полягає в прагненні зробити все можливе для процвітання своєї Батьківщини» [38, с. 47].

Особливу увагу у запропонованому дослідженні привертають наукові роботи Н. Бондаренка та С. Косянчука, які розглядають громадянськість як складну багатовимірну структуру. Зокрема, вони підкреслюють, що одним із фундаментальних компонентів цієї структури виступає патріотичне виховання, на значущості якого автори акцентують свою увагу [39].

Так, національно-патріотичне виховання молоді займає центральне місце в освітньому процесі сучасних навчальних закладів. Процес утвердження української державності, розвиток громадянського суспільства та інтеграція України у світову та європейську спільноту формують необхідність зосередження на Людині, її духовній культурі, що визначає ключові напрями виховної роботи. Особливої значущості це набуває в умовах сьогодення, коли наша країна перебуває у стані війни. Пріоритетним стає формування у молоді патріотичних цінностей, любові та поваги до Батьківщини, а також свідомої готовності захищати її інтереси [24]. Згідно з Концепцією національно-патріотичного виховання в системи освіти України, особлива увага приділяється громадянсько-патріотичному, духовно-моральному та військово-патріотичному вихованню, які виступають основними складовими цього процесу [25].

Формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді є одним із найважливіших завдань сучасної української освіти. Саме у шкільні роки відбувається становлення основних складових світогляду, формування громадянської позиції, системи цінностей і ставлення до своєї країни. Наукові джерела підкреслюють, що національно-патріотичне виховання варто сприймати як комплексну систему впливів, яка забезпечує розбудову особистості громадянина-патріота. Така особистість діє відповідно до національних та загальнолюдських цінностей. Цей процес проникає в усі аспекти освітньої діяльності: навчальну роботу, виховну діяльність, позакласні заходи, а також позашкільну активність. Результатом має стати не

тільки обізнаність учнів, але й глибока внутрішня готовність до відповідальної поведінки щодо своєї держави, суспільства та народу.

Як зазначають дослідники В. Кремень і О. Сухомлинська, основоположні принципи національно-патріотичного виховання покликані охопити кілька ключових аспектів [21; 23]:

- принцип національної спрямованості виховання: передбачає розвиток у молоді почуття національної свідомості, любові до України та поваги до рідної культури. Він сприяє формуванню здатності зберігати національну ідентичність, почуття гордості за приналежність до українського народу та прагнення активно долучатися до розбудови і захисту держави;

- принцип культуровідповідності: виховання в цьому контексті розглядається як процес культурного розвитку, спрямований на становлення морально-етичної основи особистості з опорою на здобутки людства. Це включає формування в молоді розуміння та шанобливого ставлення як до власної культури, так і до культурної спадщини інших народів;

- принцип гуманізації виховного процесу: орієнтований на утвердження особистості як найвищої цінності та створення умов для розвитку моральної зрілості, співчуття, взаєморозуміння та інших гуманістичних якостей у молодого покоління.

До цих принципів варто додати ключову роль педагогів у формуванні освітнього середовища, яке стимулює критичне мислення, творчі здібності та активну громадянську свідомість. Таке середовище має сприяти не лише інтелектуальному розвитку, але й моральному та духовному зростанню молоді, створюючи умови для виховання відповідальних громадян, здатних діяти активно й конструктивно задля блага суспільства та держави [22, с. 256].

Метою процесу формування національної свідомості та патріотизму є виховання особистості, котра усвідомлює свою приналежність до української нації, пишається її історичними та сучасними здобутками, а також прагне брати активну участь у суспільно-політичному житті країни. Це завдання охоплює не лише формування почуття патріотизму, але й розвиток

демократичних цінностей, усвідомлення громадянської відповідальності та готовності до участі у громадянських ініціативах. Центральною метою є сприяння усвідомленню молоддю своєї ролі в національному контексті, зміцнення культурних і духовних засад суспільства, а також формування поваги до національної спадщини, мови й традицій.

Ключовими аспектами цього напряму є заохочення громадянської активності, яка передбачає не лише участь у соціально значущих проєктах, але й захист прав людини, свобод та інших демократичних цінностей. Особлива роль відводиться розвитку толерантності та шанобливого ставлення до культурного розмаїття, що є надзвичайно важливим для ефективної інтеграції в багатокультурному світі. Крім того, значна увага приділяється формуванню світоглядних орієнтирів, заснованих на принципах свободи, справедливості й рівності. Це сприяє формуванню у молоді активної громадянської позиції, здатності приймати обґрунтовані рішення та конструктивно мислити на різних рівнях суспільного життя - від місцевої громади до державних інституцій.

Зрештою, таке виховання слугує основою для підготовки нової генерації, яка буде здатна зберігати й розвивати національну ідентичність України, сприяти її прогресу та протистояти викликам сучасності в контексті глобалізації та суспільних трансформацій.

Однією з ключових особливостей розвитку національно-патріотичної свідомості є її тісний зв'язок з віковими особливостями. Учнівська молодь, особливо підлітки та старшокласники, знаходиться у періоді активного формування самосвідомості, моральних цінностей та соціальної ідентичності. Це час, коли особистість надзвичайно чутлива до впливу прикладів, авторитетів, соціальних норм і моральних оцінок. Тому виховний процес в цій сфері має бути не примусовим, а переконливим, емоційно привабливим та максимально практичним. Найкращих результатів у формуванні патріотичних почуттів досягають тоді, коли учень не лише отримує теоретичні знання про важливість держави, а й безпосереднє переживає цей досвід через навчальний

матеріал, спільну діяльність, історичні приклади, актуальні події та особисту участь у справах, що приносять користь громаді [19].

Національно-патріотична свідомість являє собою інтегративне утворення, що включає знання, емоції, цінності, переконання та моделі поведінки. З одного боку, для її формування необхідно забезпечити обізнаність учнів щодо історії України, її державотворчих процесів, культурної спадщини, національної символіки, видатних постатей, а також особливостей розвитку української мови й літератури. Однак, з іншого боку, самі лише знання не є достатньою основою для формування патріотичної свідомості, якщо вони не викликають глибокого емоційного відгуку та особистісного прийняття. У зв'язку з цим наукові дослідження підкреслюють, що патріотизм повинен базуватися на гармонійній єдності інтелектуального, емоційного та діяльнісного аспектів і розвиватися крізь системний підхід у педагогічному середовищі.

Сучасний етап розвитку патріотичного виховання характеризується розширенням його значимості до громадянського та оборонного рівнів. Особливої ваги цей процес набуває в умовах збройної агресії проти України, де першорядне значення надається вихованню таких якостей, як відповідальність, стійкість, мужність та готовність до захисту державного суверенітету і територіальної цілісності. Водночас наукова спільнота наголошує на необхідності уникати звуження патріотичного виховання до суто військово-оборонної складової. Справжній патріотизм є багатовимірним явищем, яке охоплює такі універсальні цінності, як людська гідність, свобода, праця, громадянська солідарність, повагу до закону, волонтерська діяльність, доброчесність і любов до рідної культури. Таким чином, процес формування патріотичної свідомості має бути ґрунтований на гуманістичних засадах та орієнтуватися на формування ціннісного світогляду, а не обмежуватися суто формально-мобілізаційним підходом у вихованні [20].

Соціальне середовище, у якому здійснюється формування молодого покоління, відіграє ключову роль у становленні його ціннісних орієнтацій.

Національно-патріотична свідомість навряд чи може сформуватися виключно під впливом шкільної освіти, якщо інші складові соціального оточення, такі як сім'я, медіапростір або суспільне середовище, транслують суперечливі чи морально девальвовані цінності. Тому ефективність виховного процесу залежить від системної та злагодженої взаємодії всіх суб'єктів, залучених до формування національної ідентичності учнівської молоді: педагогів, батьків, соціальних працівників, психологів, громадських організацій та місцевих громад. Учні повинні сприймати патріотизм не лише як абстрактний концепт, а як життєву практику, відображену в конкретних моделях поведінки дорослих їхнього оточення. Це проявляється у виразі шанобливого ставлення до державної символіки, культурної спадщини та історичної пам'яті, залученні до суспільного життя, допомозі іншим та веденні комунікації державною мовою.

Особливу увагу необхідно приділити ролі гуманітарних дисциплін у процесі формування національної свідомості. Наукові дослідження підкреслюють важливість таких предметів, як історія, українська мова, література, громадянська освіта, мистецтво, правознавство та краєзнавство, які створюють змістовне поле для знайомства школярів із багатограним доробком народу - його боротьбою за незалежність, духовними ідеалами, національними досягненнями та культурним кодом. Втім, цей процес буде справді ефективним лише за умов подолання формалістського підходу до навчання. Викладання має передбачати не лише передавання емпіричних знань, а й активне інтелектуальне й емоційне залучення учнів. Досягти цього можна шляхом використання проблемно-пошукових методів: створенням дискусійних просторів, проведенням історичних паралелей, застосуванням інноваційних форм проєктної діяльності, аналізом першоджерел і виконанням творчих завдань. Внаслідок такої роботи знання не лише засвоюються на когнітивному рівні, а й стають основою для формування моральних переконань і громадянської відповідальності через процеси співпереживання та глибокого осмислення [26].

Особливу увагу слід приділити важливості позакласної та позашкільної діяльності в процесі виховання підростаючого покоління. Формування національно-патріотичної свідомості істотно посилюється за рахунок активної участі учнівської молоді у волонтерських ініціативах, учнівському самоврядуванні, краєзнавчих дослідженнях, тематичних екскурсіях до історичних та меморіальних місць, конкурсах, культурних вечорах, а також завдяки зустрічам із військовослужбовцями, волонтерами, митцями й представниками громадянського суспільства. Участь у таких заходах не тільки поглиблює знання школярів, але й сприяє здобуттю ними важливого соціального досвіду, зокрема в аспектах співпраці, відповідальності та служіння суспільству. Результати дослідницьких робіт демонструють, що саме практична залученість є ключовим фактором трансформації патріотичних цінностей у глибокі переконання та поведінкові установки.

Не менш важливим є розуміння впливу інформаційного середовища на формування ціннісних орієнтирів молоді. Сучасне покоління школярів перебуває в постійному контакті з інформаційними ресурсами, такими як новини, соціальні мережі, відеоконтент, блоги тощо. Ці джерела здатні як позитивно впливати на виховання, так і негативно впливати, спричиняючи дезорієнтацію в ціннісних пріоритетах. У зв'язку з цим виникає необхідність формування у школярів навичок критичного мислення, медійної грамотності та вміння аналізувати інформацію, відокремлюючи правдиві факти від маніпулятивних даних. Особлива увага має бути приділена усвідомленню значущості історичної пам'яті, рідної мови та культурної ідентичності. З огляду на сучасні виклики патріотичне виховання набуває додаткового виміру в контексті інформаційного захисту, адже оно виступає засобом боротьби з дезінформацією, пропагандою та спробами підриву основ української державності [27, с.378].

Індивідуалізація виховного процесу відіграє надзвичайно важливу роль. Учнівська молодь характеризується різноманітністю досвіду, інтересів, життєвих обставин та рівнем сформованості ціннісних орієнтирів. Саме тому

педагог повинен підбирати форми і методи роботи, що відповідатимуть віку, потребам та можливостям кожного учня. Для одних учнів найефективнішими будуть творчі завдання, для інших - дослідницька діяльність, соціально-практичні вправи або ж командні проєкти. Необхідно створити умови, у яких кожен учень міг би розкрити свій потенціал, відчувати власну значущість і усвідомити суспільну користь своєї діяльності. Завдяки персоніфікованому підходу зовнішній вплив виховання трансформується у внутрішню мотивацію.

Не менш важливим є регіональний аспект патріотичного виховання. Кожен регіон України має свою унікальну історію, традиції, культурну спадщину, героїв та символи. Звернення до історії рідного краю допомагає молоді краще усвідомити взаємозв'язок місцевого й загальнонаціонального контекстів, формує відповідальність не лише за державу в цілому, а й за свою громаду, школу, рідне місто чи село. Краєзнавчі дослідження, збирання усних історій, створення локальних проєктів, пов'язаних із рідним краєм, догляд за пам'ятними місцями – усе це сприяє формуванню відчуття приналежності та відповідальності. Ці якості є ключовими для національно-патріотичної свідомості.

Важливо окремо підкреслити роль особистості педагога у формуванні світогляду учнів. Учитель, класний керівник чи соціальний педагог часто виступає для молодого покоління моральним орієнтиром, носієм ключових цінностей та прикладом громадянської поведінки. Коли педагог сам проявляє відданість українській мові, культурі, державним відносинам, демонструє активну громадянську позицію, емпатію та соціальну відповідальність, його виховний вплив стає значно сильнішим та переконливішим. У таких обставинах патріотизм перестає бути абстрактним поняттям, перетворюючись на практичну життєву норму, утверджену власним прикладом наставника.

Процес формування національно-культурної ідентичності повинен базуватися на таких базових засадах, як історична правда, пам'ять минулого, національні ідеали, гідність та свідомість, а також риси патріотизму. Однак сучасний стан виховної роботи в середній школі, особливо в контексті

формування цієї ідентичності, демонструє відсутність належних відповідей на виклики сьогодення. Часто використовуються традиційні та вже застарілі методи діагностики й виховання національно-культурної ідентичності серед учнів середніх класів. Більше того, керівники та спеціалісти у сфері позаурочної та гурткової діяльності потребують підвищення рівня підготовки у використанні інноваційних підходів до виховання, що дозволить суттєво оптимізувати ефективність їхньої роботи [28].

На думку В. Тернопільської, позаурочна діяльність у загальноосвітній школі організовується та проводиться педагогічним колективом разом із органами дитячого самоврядування у вільний від уроків час. Ця діяльність спрямована на розширення можливостей соціальної взаємодії та спілкування учнів, підвищення їхнього соціального статусу серед однолітків, задоволення потреб у визнанні, повазі, підтримці та захищеності. Окрім цього, вона сприяє розвитку соціально-комунікативних умінь та навичок [29, с. 234].

Нині соціокультурна ситуація в нашій країні позначена низкою тривожних явищ у сфері духовного життя: втрата морально-етичних орієнтирів, віддаленість дітей та учнівської молоді від класичного мистецтва, суттєве скорочення фінансування профільних закладів виховної роботи та сучасних культурно-дозвілєвих центрів. Особливої уваги в закладах освіти заслуговує учнівська молодь як соціальна підгрупа, що найбільш чутливо реагує на соціокультурні інновації, які багато в чому формують її особистість. Шкільний вік вирізняється прагненням до нового, нетерпимістю до буденності, динамічністю та імпульсивністю. У цей період життя людина намагається визначити свою внутрішню позицію щодо себе та оточення, а також знайти своє місце в моральному просторі, де перетинаються поняття добра і зла, честі, гідності, обов'язку та відповідальності.

Соціальне виховання школярів, їхній творчий, інтелектуальний і духовний розвиток здійснюються не лише через навчання, але й у спеціально організованому процесі дозвілля під час позаурочної роботи. Оскільки корисне дозвілля є однією з важливих складових людського життя, культура

дозвілля учнівської молоді стає невід'ємною частиною загальної культури суспільства [32]. Вона відображає внутрішній світ людини, її особистісні риси, що сприяють осмисленому й корисному використанню вільного часу. Це сукупність форм поведінки, яка допомагає розкрити творчий потенціал особистості школяра, самореалізуватися та взяти участь у соціально значущих формах діяльності у вільний від навчання час. У сучасній системі цінностей учнів дозвілля посідає одне з провідних місць, адже саме в ці моменти відкриваються можливості для задоволення їхніх соціокультурних потреб [30].

Розбіжності між задекларованими інтересами та реальною діяльністю учнів можна успішно подолати шляхом стимулювання та створення сприятливих умов для соціально-культурної активності школярів у сфері шкільного та позашкільного дозвілля [31]. Провівши аналіз сучасних концепцій національної самосвідомості, що відображені в роботі різноспрямованих громадських об'єднань молоді, нами визначено сутність процесу формування національної самосвідомості молодого покоління в контексті діяльності таких об'єднань та шкільних гуртків. Цей процес є багаторівневим і складним, адже він охоплює усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, прагнення підтримувати її інтереси через власні дії, зберігати культуру, традиції, побут, мову та звичаї. Крім того, формування національної самосвідомості учнівської молоді включає готовність до захисту територіальної цілісності нації та прагнення до примноження її надбань.

Таким чином, формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді - це багатогранний і складний процес, який охоплює як опанування знань на інтелектуальному рівні, так і переживання цінностей у емоційній сфері. Він включає розвиток громадянської позиції та залучення до практичної діяльності. Особливості цього процесу визначаються віковими властивостями учнів, впливом соціального середовища, значущістю гуманітарних дисциплін, роллю позакласної роботи, вимогами інформаційної безпеки, а також прикладом, який дає педагог своєю поведінкою. З огляду на

це національно-патріотичне виховання повинно бути не випадковим чи епізодичним явищем, а системним, продуманим і наскрізно інтегрованим в освітній процес.

1.3. Нормативно-правові документи щодо національно-патріотичного виховання молоді в Україні

Сучасний учитель стоїть перед важливим завданням - опанувати нові компетентності, які відповідають як державним стандартам, так і актуальним суспільним запитам. Особливо це стосується національно-патріотичного виховання, яке нині посідає одне з ключових місць у системі освіти. Одним із пріоритетів у цій сфері стає інтеграція різних освітніх напрямів і дисциплін у закладах загальної середньої освіти через застосування міждисциплінарних підходів. Ці підходи спрямовані не лише на передачу академічних знань, але й на розвиток у дітей та учнівської молоді національної ідентичності, громадянської відповідальності та щирої любові до своєї країни.

В умовах сучасного етапу державотворення державна політика робить наголос на формуванні таких компетентностей у школярів, які допомагають не лише успішно засвоїти базовий навчальний матеріал, але й активно долучатися до громадського життя. Це передбачає розвиток критичного мислення, емоційної стійкості та навичок співпраці в колективних проєктах. Такі проєкти сприяють не лише формуванню патріотичного духу, але й вихованню почуття колективної відповідальності за майбутнє України [40, с. 43].

Важливим етапом на шляху до змін у сфері освіти є оволодіння педагогами сучасними теоретичними знаннями з психології, педагогіки та виховної методології, яка особливу увагу приділяє патріотичному вихованню.

Система нормативно-правового забезпечення національно-патріотичного виховання молоді в Україні охоплює комплекс правових, стратегічних та організаційних документів, що визначають основи, зміст,

напрями та механізми реалізації державної політики у формуванні громадянської свідомості й національної ідентичності дітей та молоді. Її значущість набуває особливої ваги в умовах воєнної агресії проти України, коли виникає потреба у консолідації суспільства та посиленні ролі освіти для закріплення стійкої національної ідентичності.

Основним документом, що закладає правовий фундамент для виховання патріотизму, є Конституція України від 28 червня 1996 року [48]. У ній закріплені положення про державний суверенітет, територіальну цілісність, права і свободи людини, а також обов'язок кожного громадянина захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність держави. Конституційні положення відіграють важливу роль, оскільки визначають виховання громадянина однією з ключових функцій як держави в цілому, так і системи освіти зокрема. Таким чином, національно-патріотичне виховання можна розглядати не тільки як педагогічний процес, але й як реалізацію основних конституційних принципів розвитку українського суспільства.

Особливе значення в законодавстві належить Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [49]. Даний документ окреслює мету освіти як всебічний розвиток людини, її інтелектуального та творчого потенціалу, формування цінностей і компетентностей, необхідних для самореалізації та активної громадянської позиції. Закон також наголошує на важливості виховання поваги до прав і свобод людини, людської гідності, культури, історичної спадщини, державної мови та символів України. У зв'язку з цим національно-патріотичне виховання інтегрується безпосередньо у структуру освітнього процесу, виступаючи не як додатковий аспект, а як його невіддільна складова.

Ще одним ключовим документом є Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX [50]. Він акцентує увагу на тому, що освітній процес має сприяти формуванню свідомого громадянина України, який поважає державну мову, Конституцію та закони країни, шанує національні традиції, історію й культуру та готовий до відповідального

функціонування в суспільстві. Особлива увага приділена школам, адже цей закон задає чіткі виховні орієнтири для закладів середньої освіти, які мають реалізовуватися в навчальному процесі. Виховання патріотизму у цьому контексті стає одним із базових елементів підготовки молодого покоління.

Головними пріоритетами національно-патріотичного виховання визначені: створення умов для гармонійного розвитку громадянської та патріотичної свідомості; підготовка молоді до активної участі у демократичному суспільстві; плекання поваги до культурної спадщини й історії України; формування відповідального ставлення до державних символів і традицій [41].

Одним із ключових документів у сфері нормативного регулювання питання виховання є Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, яку оновило та затвердило Міністерство освіти і науки України у 2023 році. В ній чітко визначено принципи виховної роботи, її мету, завдання, основні напрями й очікувані результати. Особливий акцент у документі зроблено на тому, що національно-патріотичне виховання повинно опиратися на такі цінності, як історична пам'ять, рідна мова, культура, традиції, права людини, гідність, свобода, демократія та толерантність. При цьому поняття патріотизму трактується не лише як емоційне почуття, а передусім як активна громадянська позиція, готовність до соціальної взаємодії, участь у житті громади і служіння суспільству.

Сучасна українська педагогіка розглядає національно-патріотичне виховання як невід'ємну складову освітнього процесу, що відповідає потребам суспільства й держави у вихованні свідомих та активних громадян. Такий підхід передбачає створення інтегрованої системи виховної діяльності, охоплюючи різні аспекти роботи в навчальних закладах. У реалізації цього завдання беруть участь державні інституції, громадські організації, засоби масової інформації та наукові установи. Особливу роль відіграє партнерська взаємодія між вчителями, учнями та їхніми роинами. Налагоджена система

така, що всі її елементи працюють у напрямі підвищення рівня громадянської свідомості та формування патріотичного ставлення серед молодого покоління.

Пріоритетним завданням цієї системи є виховання в учнів почуття відповідальності перед власною державою і національною спільнотою. У школах та ліцєях впроваджуються спеціальні виховні програми, спрямовані на створення у дітей відчуття причетності до культурної спадщини й історії своєї країни. Особливу увагу приділяють формуванню любові до Батьківщини через активну участь учнів у патріотичних заходах. Ці заходи розвивають не лише інтелектуальні здібності дітей, але й їхні моральні, емоційні та соціальні якості.

Важливим правовим орієнтиром у сфері зміцнення національної та громадянської ідентичності став Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834-IX [42]. Він ознаменував новий етап у нормативному закріпленні політики, спрямованої на формування національної та громадянської свідомості. Закон визначає ключові поняття, принципи, напрями та суб'єкти реалізації цієї політики, акцентуючи увагу на необхідності виховання громадянина України, який усвідомлює свою приналежність до української нації, поділяє демократичні цінності та активно залучений до розбудови держави. Завдяки цьому закону вдалося систематизувати підходи до національно-патріотичного виховання в рамках державної політики.

Окрему роль у реалізації цих стратегій відіграють постанови Кабінету Міністрів України й інші урядові акти, які конкретизують завдання у сфері національно-патріотичного виховання. Зокрема, важливим етапом практичного планування стала Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання. Подібні нормативні акти та відповідні урядові соціальні програми окреслюють конкретні заходи, визначають відповідальних виконавців і передбачають фінансове та організаційне забезпечення запланованих ініціатив. Вони сприяють

практичній реалізації стратегічних завдань шляхом запровадження державних і місцевих програм, співпраці з навчальними закладами, молодіжними організаціями та громадянським суспільством.

Важливе місце наразі займають накази Міністерства освіти і науки України, які визначають засади організації виховної роботи в освітніх закладах. Зокрема, наказ МОН України від 6 червня 2022 року № 527 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації національно-патріотичного виховання в закладах освіти» [43] деталізував підходи до планування виховної діяльності. У ньому наголошується на впровадженні інтерактивних форм роботи, залученні учнів до участі у волонтерстві, краєзнавчій діяльності та громадянських ініціативах. У подальшому подібні нормативні акти слугують не лише ідейною основою, але й забезпечують методичні орієнтири для ефективної діяльності педагогів.

Вагомою складовою нормативного забезпечення є документи, що акцентують увагу на збереженні історичної пам'яті, проведенні декомунізації та встановленні національної історичної правди. Їхню роль не можна недооцінювати, адже вони суттєво впливають на процес патріотичного виховання. З їхньою допомогою у молоді формується критичне ставлення до тоталітарних ідеологій, механізмів пропаганди й маніпуляцій. У результаті патріотизм перестає бути поверхневим або міфологізованим, набуваючи рис глибокого усвідомлення, відповідальності та зрілості.

Варто зазначити, що українське законодавство підходить до національно-патріотичного виховання комплексно, розглядаючи його в тісному взаємозв'язку з громадянською освітою, правовим вихованням, культурною і молодіжною політикою, а також із безпековим компонентом держави. Така цілісність є виправданою, оскільки сучасний громадянин має не тільки шанувати національні цінності, але й брати активну участь у демократичних процесах, дотримуватися правових норм, проявляти соціальну відповідальність і бути спроможним протистояти деструктивному інформаційному впливу.

Зокрема, Закон України «Про національну безпеку України» наголошує на важливості формування у громадян усвідомленого ставлення до захисту своєї країни та готовності брати активну участь в її обороні. У цьому контексті національно-патріотичне виховання відіграє ключову роль, сприяючи вихованню молодого покоління у дусі відповідальності за безпеку держави та зміцненню відчуття громадянського обов'язку перед Батьківщиною. Це завдання набуває першочергового значення в умовах сучасних викликів, спричинених збройною агресією та потребою забезпечити територіальну цілісність України [44].

Не менш важливим є врахування положень Закону України «Про громадянство України», що визначає правові принципи формування національної ідентичності та виконання громадянських обов'язків. Відповідно до цього закону, патріотичне виховання відіграє значну роль у формуванні в учнів відчуття причетності до української держави та її народу, а також сприяє усвідомленню особистої відповідальності за власні вчинки як громадян країни. Формування громадянської відповідальності виступає однією з основних складових освітнього процесу, яка покликана посилювати участь молоді в демократичних перетвореннях та функціонуванні правових інститутів [45].

Закон України «Про охорону дитинства» відіграє важливу роль у забезпеченні прав дітей на виховання, що узгоджується з їхніми національними інтересами. Документ підкреслює необхідність створення умов для гармонійного розвитку дітей з урахуванням національної культури, традицій і духовних цінностей. У межах освітньої стратегії патріотичне виховання виступає ефективним інструментом реалізації цих положень, сприяючи формуванню у молодого покоління почуття власної гідності, гордості за свій народ і країну [46].

На завершення, варто підкреслити, що вагому роль у становленні національно-патріотичного виховання відіграє Закон України «Про культуру», який регламентує засади культурного розвитку суспільства. У межах

освітнього процесу в школах це виховання спрямоване на всебічне ознайомлення учнів із національною культурою, традиціями та звичаями. Такий підхід не лише сприяє збереженню та примноженню культурної спадщини, але й зміцнює національну ідентичність, формуючи свідоме ставлення до власного коріння [47].

Нормативно-правова база національно-патріотичного виховання молоді в Україні охоплює низку ключових документів, серед яких Конституція України (28.06.1996), Закон України «Про освіту» (05.09.2017, № 2145-VIII), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (16.01.2020, № 463-IX), а також Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13.12.2022, № 2834-IX). Окрім цього, діє низка урядових і міністерських актів, які спрямовані на деталізацію механізмів імплементації цих положень. Разом вони формують міцний фундамент для створення правових, організаційних і змістових умов, необхідних для виховання свідомого громадянина-патріота, здатного зберігати й розвивати українську державність.

Розвиток співпраці освітніх закладів із місцевими громадами може значною мірою сприяти укріпленню національної свідомості серед молоді. Проведення спільних заходів об'єднає зусилля учнів, педагогів та місцевих мешканців задля єдиної мети - формування справжніх патріотів України. Важливість виховання національної свідомості та патріотизму у сучасній освіті важко переоцінити, адже ці аспекти відіграють критичну роль у зміцненні соціальної згуртованості, збереженні культурної ідентичності та розвитку почуття громадянської відповідальності.

Суть цього процесу полягає у вихованні стійкого усвідомлення своєї належності до національної спільноти, глибокого знання її історії, культурних надбань і традицій, а також у формуванні щирого бажання захищати та активно долучатися до розвитку своєї держави. Національна свідомість - це не лише розуміння та прийняття культурних і духовних цінностей своєї нації, але й здатність ідентифікувати себе як частину цього великого цілого. Водночас

патріотизм базується на щирій любові до рідної землі, глибокій повазі до її надбань, готовності працювати на благо країни та стояти на варті її незалежності.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Аналіз сучасного стану та рівнів сформованості національної свідомості учнів (діагностичний аспект)

Переведення теоретичних засад національно-патріотичного виховання у практичну площину вимагає об'єктивного оцінювання реального стану сформованості патріотичної свідомості сучасної учнівської молоді. Без чіткої діагностики вихідних параметрів неможливо спроєктувати ефективну виховну систему чи оцінити динаміку її розвитку.

Для виявлення рівнів сформованості національної свідомості учнів було застосовано комплексний діагностичний інструментарій, що охоплював три базові компоненти (критерії):

- когнітивний (знансвий): рівень знань про історію, культуру, державні символи, традиції та сучасні державотворчі процеси в Україні;
- емоційно-ціннісний (мотиваційний): наявність почуття гордості за свою країну, громадянської відповідальності, солідарності, ставлення до рідної мови та державної ідентичності;
- діяльнісно-поведінковий (практичний): готовність до активної соціокультурної діяльності, участь у волонтерських, екологічних та патріотичних ініціативах, реальний вияв громадянської позиції в повсякденному житті.

Діагностика здійснювалася за допомогою анкетування, методу незакінчених речень, цільового спостереження за поведінкою учнів під час позакласних заходів, а також експертного оцінювання з боку класних керівників та соціальних педагогів.

З метою вивчення реального стану та рівнів сформованості національної свідомості учнів було проведено емпіричне дослідження. Загальна вибірка

респондентів склала 52 особи (учні старших класів). Збір первинних даних здійснювався методом анонімного анкетування, що дозволило забезпечити високу об'єктивність, конфіденційність та автоматизовану первинну статистичну обробку відповідей.

Розроблений діагностичний інструментарій (анкета) містив 18 запитань, структурованих за соціологічним «принципом воронки» (Додаток А): від легких закритих питань на початку, крізь складні смислові та мотиваційні завдання в середині, до розвантажувальних запитань і демографічного блоку («паспортички») наприкінці.

Діагностика здійснювалася через призму трьох базових критеріїв:

- когнітивний (знаннєвий): оцінювався у Вступному блоці анкети (питання №1–5) через фіксацію інтересу до історії, знання державної символіки, тексту Гімну та ставлення до мови як маркеру ідентичності;
- емоційно-ціннісний (мотиваційний): аналізувався в Основному блоці (питання №6–9, №11, №12) та фіксував особистісну відповідальність за майбутнє країни, розуміння сутності патріотизму та життєві плани щодо пов'язання майбутнього з Україною;
- діяльнісно-поведінковий (практичний): досліджувався через виявлення реальної участі молоді у волонтерських, благодійних та патріотичних заходах (питання №10), а також оцінку загальної спрямованості виховного середовища закладу (Завершальний блок, питання №13–15).

Перший етап аналізу емпіричних даних передбачав дослідження когнітивного компонента національної свідомості опитаних (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники сформованості когнітивного компонента національної свідомості учнів (в % до кількості опитаних, N=52)

№ п/п	Формулювання запитання	Варіанти відповідей	Частка відповідей (%)
1	Чи цікавитеся Ви історією та культурою України?	А) Так Б) Ні В) Важко відповісти	71,2 11,5 17,3
2	Чи вважаєте важливою наявність державних символів (Герб, Прапор, Гімн) для будь-якої країни?	А) Так Б) Ні	94,2 5,8
3	Чи знаєте Ви напам'ять слова Державного Гімну України?	А) Так Б) Ні	90,4 9,6
4	Чи святкуєте Ви традиційні українські свята у своїй родині?	А) Так Б) Ні	84,6 15,4
5	Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що мова є важливим маркером національної ідентичності?	А) Так Б) Ні В) Важко відповісти	82,7 7,7 9,6

Аналіз результатів когнітивного блоку засвідчив загалом високі формальні показники знанневого складника.

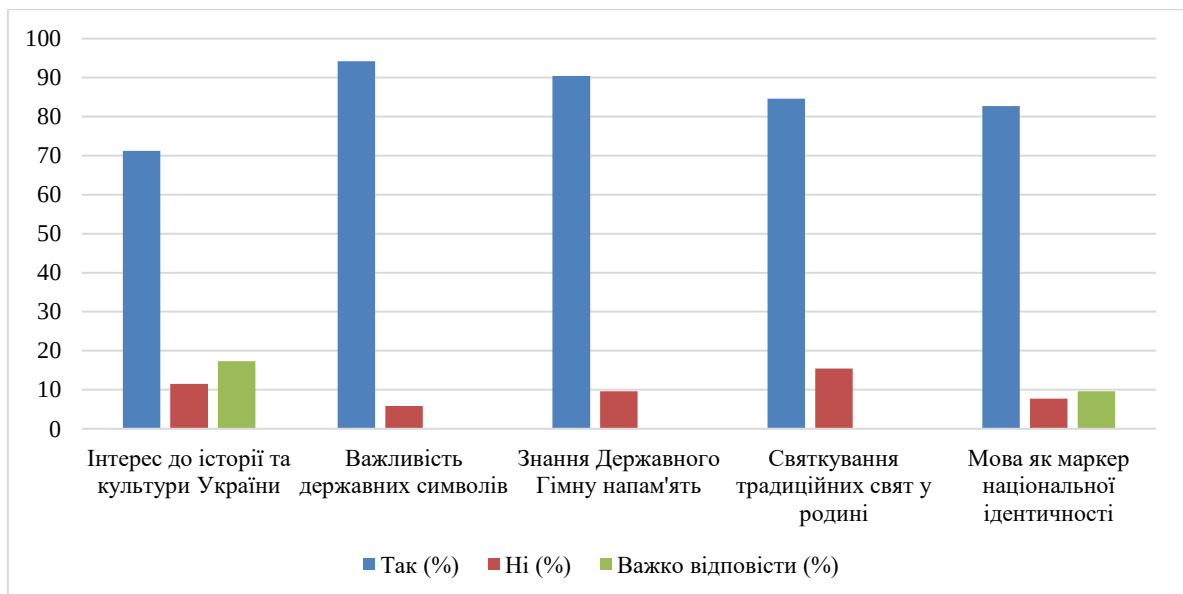

Рис. 2.1. Результати дослідження рівнів сформованості когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів національної свідомості молоді, %

Переважна більшість респондентів продемонструвала чітке знання тексту Державного Гімну України (90,4%) та визнала безумовну важливість державних символів (94,2%).

Особливу увагу привертають відповіді на питання щодо мовного чинника: 82,7% опитаних погодилися з твердженням, що мова є важливим маркером національної ідентичності. Це свідчить про глибоке розуміння молоддю консолідуючої та безпекової функції мови в сучасному державотворчому контексті. Показник інтересу до історії та культури України (71,2%) також фіксує позитивну когнітивну спрямованість респондентів.

Наступний етап дослідження був спрямований на розкриття глибинного емоційно-ціннісного та мотиваційного складника національної свідомості (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати дослідження емоційно-ціннісних орієнтацій учнів (в % до кількості опитаних, N=52)

	Формулювання запитання	Варіанти відповідей	Частка відповідей (%)
6	Що для Вас означає поняття «бути патріотом»? <i>(допускалося до 2-х варіантів)</i>	А) Просто жити в Україні та любити її Б) Спілкуватися виключно державною мовою В) Своїми діями та працею допомагати державі Г) Знати історію та поважати традиції Д) Мати громадянську позицію та ходити на вибори	32,7 25,0 67,3 42,3 19,2
7	Як Ви оцінюєте рівень патріотизму серед Ваших однолітків (сучасної молоді)?	А) Високий - більшість є свідомими патріотами Б) Середній - проявляється ситуативно В) Низький - більшість є байдужою Г) Важко відповісти	25,0 61,5 9,6 3,9
8	Чи відчуваєте Ви особисту відповідальність за майбутнє України?	А) Так, повною мірою Б) Частково (від мене мало що залежить) В) Ні, майбутнє залежить лише від влади Г) Не задумувався(-лась) над цим	44,2 40,4 7,7 7,7
9	Який фактор, на Вашу думку,	А) Вплив дезінформації та фейків у соцмережах Б) Недостатня увага в закладах освіти (формалізм)	53,8 13,5

	найбільше заважає розвитку свідомості молоді?	В) Брак якісного українського контенту Г) Економічні труднощі та низький рівень життя Д) Байдужість у родині	9,6 15,4 7,7
11	Чи стикалися Ви особисто з проявами неповаги до символіки чи мови?	А) Так, неодноразово Б) Інколи, в окремих ситуаціях В) Ні, ніколи не доводилося	11,5 51,9 36,6
12	Чи готові Ви пов'язати своє майбутнє життя, навчання з Україною?	А) Так, однозначно Б) Скоріше так, ніж ні В) Скоріше ні (планую виїхати кордон) Г) Ще не визначився(-лась)	48,1 26,9 9,6 15,4

Дані таблиці 2.2 демонструють переосмислення молоддю самого феномену патріотизму. При визначенні сутності поняття «бути патріотом» (питання №6) зафіксовано чітке переважання дієвого підходу - «своїми діями та працею допомагати розвитку і захисту держави» (67,3%), що значно випереджає абстрактне «просто жити й любити країну» (32,7%) (рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Рейтинг змістового наповнення поняття «патріотизм» у вимірі учнівської молоді

Проте аналіз відповідей на питання №7 виявив стриманість та критичність учнів щодо оцінки свого мікросередовища: лише чверть опитаних (25,0%) вважає рівень патріотизму однолітків «високим», тоді як більшість (61,5%) оцінює його як «середній», констатуючи, що патріотичні прояви мають переважно ситуативний характер.

Важливим деструктивним маркером є те, що лише 44,2% респондентів повною мірою відчують особисту відповідальність за майбутнє України (питання №8), тоді як 40,4% обрали варіант «частково (від мене мало що залежить)». Це вказує на наявність психологічного бар'єра відчуження від державних процесів та суб'єктивного відчуття безпорадності перед глобальними викликами. Серед головних завад для розвитку свідомості (питання №9) учні виокремили «вплив дезінформації, фейків та пропаганди в соцмережах» (53,8%), що підкреслює гостру потребу в медіаосвіті. Попри складнощі, сумарно 75,0% опитаних (варіанти «однозначно» та «скоріше так») виявили готовність пов'язати своє подальше життя з Україною (питання №12).

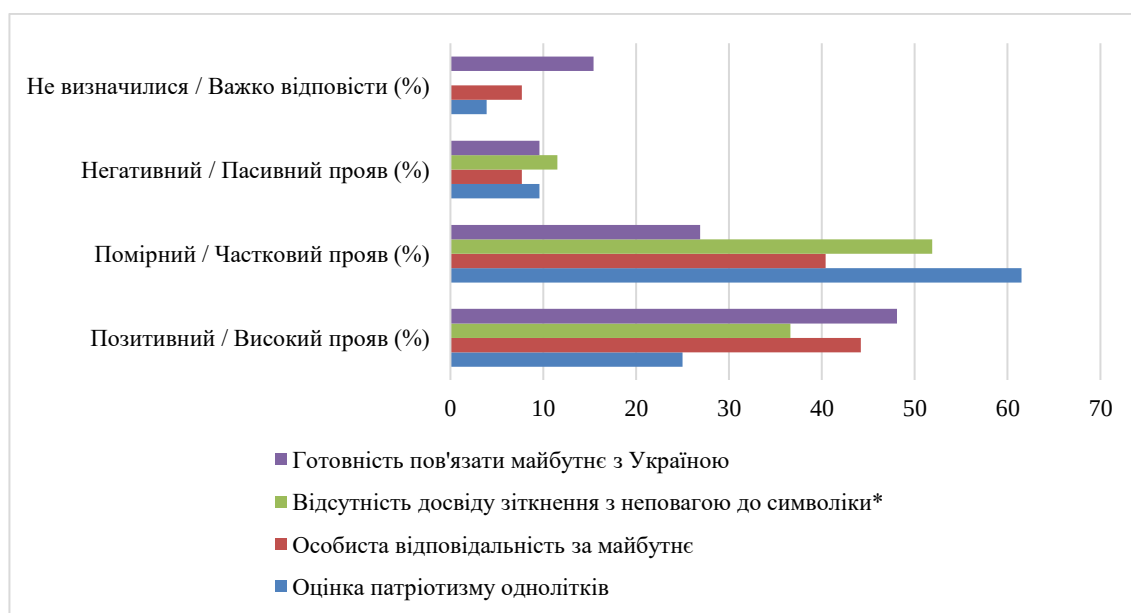

Рис. 2.3. Особливості громадянської позиції та відповідальності учнівської молоді

Третій етап аналізу був присвячений дослідженню діяльнісно-поведінкового критерію та загального сприйняття виховного середовища закладу освіти (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Розподіл відповідей щодо практичної діяльності та оцінки
виховного процесу (в % до кількості опитаних, N=52)**

№ п/п	Формулювання запитання	Варіанти відповідей	Частка відповідей (%)
10	У яких заходах патріотичного спрямування Ви берете участь найохочіше?	А) Благодійні акції, волонтерство, збори на ЗСУ Б) Інтерактивні ігри, квести, змагання В) Перегляд фільмів, дискусійні клуби Г) Урочисті лінійки, виховні години, лекції Д) Я не беру участі в таких заходах	65,4 21,2 7,7 3,8 1,9
13	Чи вважаєте Ви, що заклади освіти мають приділять більше уваги вихованню?	А) Так Б) Ні В) Важко відповісти	73,1 13,5 13,4
14	Чи подобається Вам, як організовані патріотичні заходи у Вашому закладі?	А) Так Б) Ні В) Вони у нас не проводяться	57,7 34,6 7,7
15	Чи пишаєтеся Ви тим, що є громадянином / громадянкою України?	А) Так Б) Ні	88,5 11,5

Результати фіксації реальної діяльності (питання №10) чітко виявили пріоритети сучасної молоді: 65,4% опитаних найохочіше долучаються до благодійних акцій та волонтерського руху, а 21,2% віддають перевагу ігровим інтерактивним форматам (квести, гра). Натомість класичні репродуктивні форми роботи (лінійки, лекції) викликають інтерес лише у 3,8% учнів.

Дані питання №13 фіксують високий суспільний запит на патріотичне виховання - 73,1% підтверджують його необхідність. При цьому значна частка

учнів (34,6%) незадоволена наявними формами реалізації виховних заходів у закладі освіти (питання №14), що свідчить про кризу традиційних підходів та вимагає негайного оновлення методичного арсеналу педагогів. Загальний емоційний фон залишається стабільно позитивним - 88,5% опитаних відчують гордість за власне громадянство (питання №15).

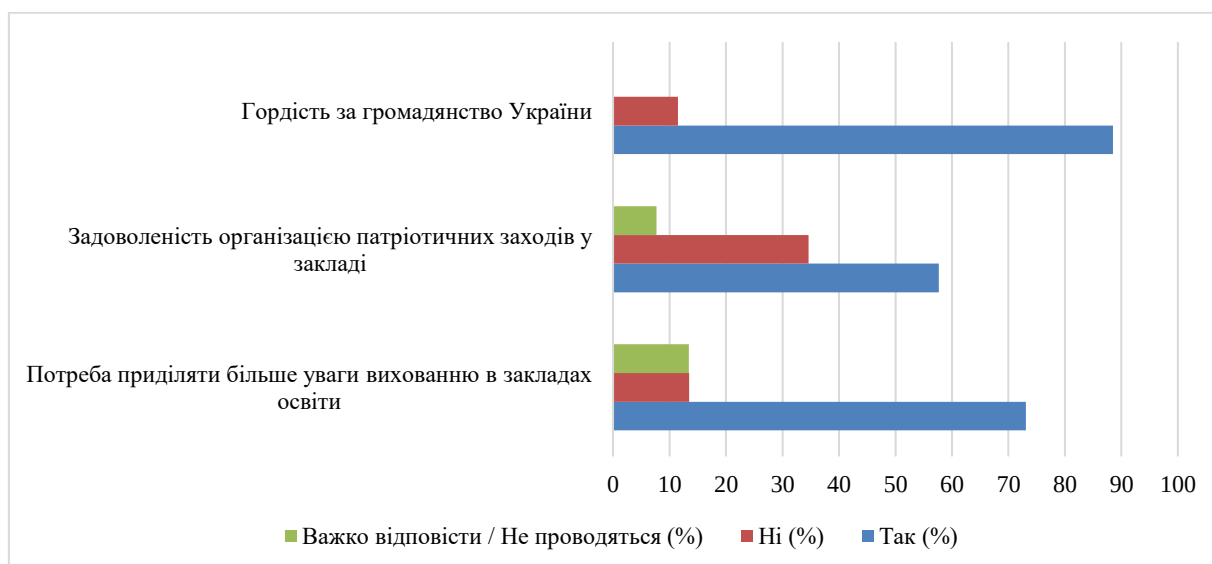

Рис. 2.4. Розподіл відповідей учнівської молоді щодо практичної діяльності та оцінки виховного процесу в закладах освіти, % (N=52)

На основі узагальнення та математичної інтеграції результатів відповідей за всіма трьома компонентами (когнітивним, ціннісним, діяльнісним) нами було визначено три рівні сформованості національної свідомості учнів у досліджуваній вибірці:

- високий рівень (28,0% респондентів). Характеризується глибокими системними знаннями, вираженою громадянською позицією, повним усвідомленням особистої відповідальності за долю країни та систематичною участю у практичній волонтерській діяльності;

- середній рівень (58,0% респондентів). Наймасовіша група. Патріотичні почуття розвинені, проте мають переважно декларативний або емоційно-ситуативний характер. Спостерігається диспропорція: когнітивний компонент значно переважає діяльнісний; учні підтримують державу, але рідко

виявляють власну ініціативу, діючи переважно за умови зовнішньої стимуляції з боку педагогів;

- низький рівень (14,0% респондентів). Відзначений розмитістю національних цінностей, слабким інтересом до суспільно-політичного життя та переважанням індивідуалістично-споживацьких настроїв. Участь у виховних заходах носить вимушений, формальний характер.

Для дослідження аксіологічного (ціннісного) фундаменту національної свідомості старшокласників було обрано Опитувальник культурних ціннісних орієнтацій Ш. Шварца (SVS) в адаптації Н. Лебедєвої. (Додаток Б) [51, с. 55–59]. Зазначений інструментарій дозволив вивчити ієрархію життєвих цінностей респондентів та визначити співвідношення між цінностями індивідуалістичної спрямованості та соціокультурними (колективістськими) пріоритетами (такими як національна безпека, збереження традицій та громадянська відповідальність). Це дало змогу розкрити внутрішні мотиваційні чинники формування патріотичної позиції учнівської молоді

Обробка первинних даних здійснювалася шляхом розрахунку середніх балів (за шкалою від -1 до 7) для 7 базових культурних орієнтацій, інтегрованих у три ключові ціннісні опозиції (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Середні показники культурних ціннісних орієнтацій
старшокласників за методикою Ш. Шварца / Н. Лебедєвої (N=52)**

Ціннісні опозиції	Культурні ціннісні орієнтації	Середній бал (M)	Стандартне відхилення (SD)	Ранг у структурі
Опозиція 1: Консерватизм / Автономія	1. Консерватизм (Включеність)	4,82	0,64	II
	2. Інтелектуальна автономія	4,95	0,58	I
	3. Афективна автономія	3,42	0,81	VI
Опозиція 2: Ієрархія / Рівноправність	4. Рівноправність	4,68	0,52	III
	5. Ієрархія	2,15	0,74	VII

Опозиція 3: Майстерність / Гармонія	6. Майстерність	4,12	0,69	IV
	7. Гармонія	3,85	0,61	V

Аналіз даних, представлених у таблиці 2.4, дозволяє реконструювати особливості ціннісної структури сучасної учнівської молоді та виявити її взаємозв'язок із раніше встановленими рівнями національної свідомості.

У межах першої ціннісної дихотомії «Консерватизм - Автономія» зафіксовано високі та порівняно збалансовані значення за шкалами «Інтелектуальна автономія» (середнє значення $M=4,95$, перший ранг) та «Консерватизм» (середнє значення $M=4,82$, другий ранг). Така конфігурація є доволі унікальною, оскільки відображає специфіку соціалізаційних процесів підлітків у сучасному українському суспільстві.

Високий рівень за параметром «Консерватизм» (що в культурному контексті містить такі аспекти, як інтеграція до спільноти, збереження традицій, повага до порядку та забезпечення національної безпеки) емпірично підтверджує попередньо отримані висновки стосовно когнітивного компонента. Зокрема, це знаходить своє вираження у високому рівні консенсусної поваги до державних символів (94,2%) та визнання мови одним із ключових маркерів ідентичності (82,7%). У той самий час, домінування шкали «Інтелектуальна автономія» свідчить про прагнення молодого покоління орієнтуватися на самостійний пошук відповідей, розвиток критичного мислення та формування індивідуальних смислів.

Водночас низький показник за шкалою «Афективна автономія» ($M=3,42$) вказує на маргіналізацію гедоністичних орієнтацій та зниження значущості пошуку миттєвих задоволень у контексті пріоритетів більш комплексних соціальних викликів.

У межах другої опозиції «Ієрархія - Рівноправність» спостерігається значна перевага на користь концепції «Рівноправності» (середнє значення $M=4,68$, III ранг), тоді як «Ієрархія» отримала найнижче значення ($M=2,15$, VII

ранг). Така динаміка демонструє орієнтованість старшокласників на горизонтальні взаємини, соціальну справедливість, добровільний внесок у життя суспільства та прояв альтруїзму. Відповідні цінності виступають психологічним стимулом, який мотивує підлітків до участі у волонтерській діяльності та збору допомоги для ЗСУ (65,4% згідно з даними таблиці 2.3).

Негативне ставлення до ієрархії, розуміємо як неприйняття авторитарного розподілу ролей та безумовної покори владі, пояснює зафіксоване раніше незадоволення формально-репродуктивними виховними підходами в школі (34,6% критичних відповідей у таблиці 2.3). Молодь виступає за рівноправне спілкування та партнерський діалог, відкидаючи нав'язливі директивні методи.

Опозиція «Майстерність – Гармонія» демонструє певну перевагу в напрямку «Майстерність» ($M=4,12$) порівняно з «Гармонією» ($M=3,85$). Це свідчить про активну, трансформативну налаштованість учнів і їхнє прагнення впливати на навколишнє середовище через власні дії. З метою встановлення зв'язку між культурними цінностями за методикою Шварца та рівнем сформованості національної свідомості (високим, середнім або низьким) було проведено порівняльний аналіз профілів респондентів. Для цього вибірка була розподілена на відповідні субгрупи згідно із зазначеними рівнями (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Профілі культурних цінностей учнів із різними рівнями
сформованості національної свідомості (у середніх балах, $N=52$)**

Культурні ціннісні орієнтації	Високий рівень (n=15)	Середній рівень (n=30)	Низький рівень (n=7)	Значущість відмінностей (p)*
1. Консерватизм (Включеність)	5,42	4,88	3,21	$p < 0,01$
2. Інтелектуальна автономія	5,20	4,92	4,51	$p < 0,05$
3. Афективна автономія	2,80	3,45	4,62	$p < 0,01$
4. Рівноправність	5,35	4,65	3,38	$p < 0,01$
5. Ієрархія	1,80	2,12	3,02	$p < 0,05$

6. Майстерність	4,85	3,98	3,15	$p < 0,01$
7. Гармонія	4,10	3,82	3,45	$p > 0,05$

* Примітка: розрахунки здійснено за критерієм Н Крускала-Волліса для порівняння незалежних вибірок.

Згідно з даними проведеного порівняльного аналізу (табл. 2.5), спостерігається аксіологічна неоднорідність вибірки, що дозволяє зробити такі психологічні узагальнення:

- субгрупа з високим рівнем національної свідомості, яка становить 28,8% вибірки, характеризується виразним ціннісним профілем, що отримав назву «Консерватизм – Рівноправність – Майстерність». У цих учнів проглядається високий рівень відповідальності за захист держави та глибока повага до її культурної спадщини (Консерватизм = 5,42), поєднана з активною життєвою позицією (Майстерність = 4,85) і чітко вираженою орієнтацією на гуманістичні ідеали (Рівноправність = 5,35). Таким чином, національна свідомість у цієї групи постає як інтегрована та зріла особистісна цінність;

- найчисленніша субгрупа, яка об'єднує 57,7% респондентів із середнім рівнем національної свідомості, демонструє високі показники за шкалами Консерватизму (4,88) та Інтелектуальної автономії (4,92). Однак її представники суттєво поступаються групі з високим рівнем у показнику Майстерності (3,98). Це свідчить про так званий «декларативний патріотизм»: хоча ці учні усвідомлюють цінність своєї нації на когнітивному та емоційному рівнях, їм бракує внутрішніх ресурсів чи зовнішніх соціальних механізмів для прояву лідерських якостей або активної громадянської участі;

- у субгрупи з низьким рівнем національної свідомості (13,5%) спостерігається зовсім інший ціннісний профіль, який характеризується домінуванням показника Афективної автономії (4,62) на тлі значного зниження Консерватизму (3,21) і Рівноправності (3,38). Це відображає зв'язок низького рівня національної свідомості із гіпертрофованим індивідуалізмом і споживацькими установками, за яких власні інтереси та особисті розваги переважають над громадянськими та соціокультурними зв'язками.

З метою унаочнення отриманих результатів та забезпечення можливості порівняльного графічного аналізу, середні бали за всіма 7 культурними орієнтаціями було стандартизовано у відсоткові співвідношення від максимально можливого значення (рис. 2.1.).

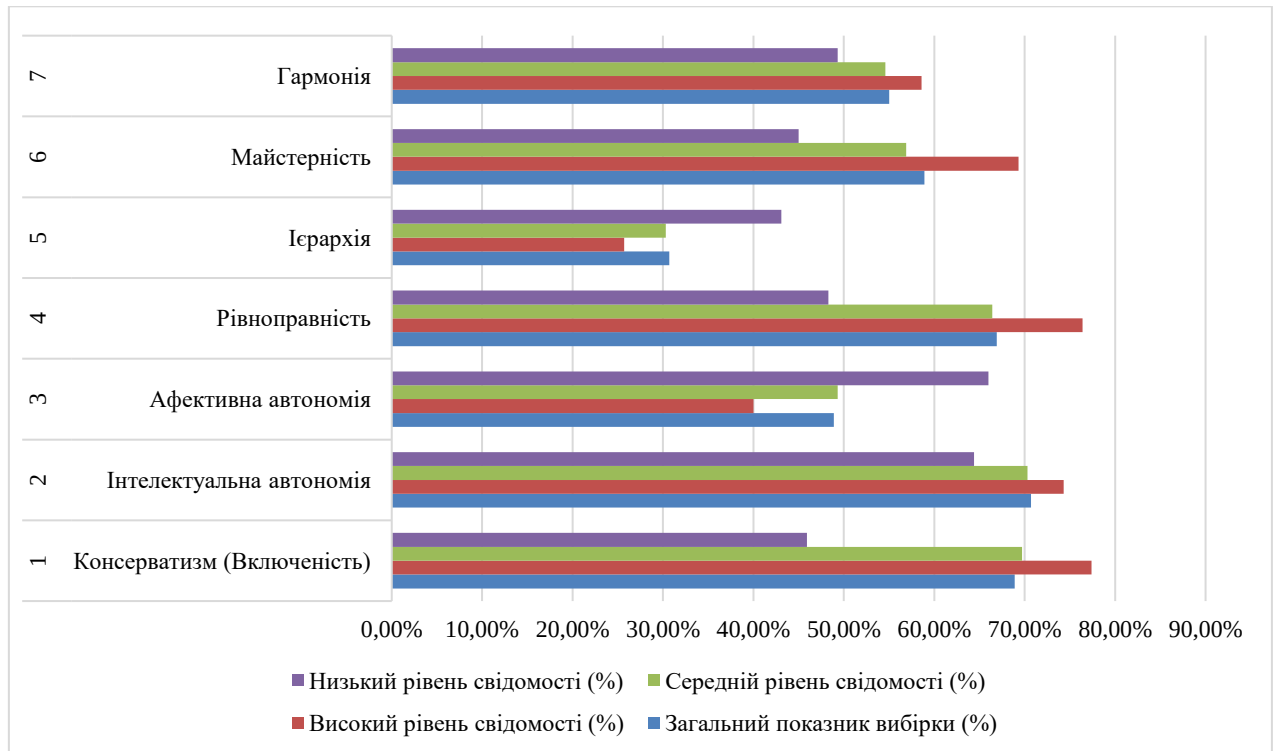

Рис. 2.5. Порівняльний профіль культурних ціннісних орієнтацій старшокласників із різними рівнями національної свідомості

Візуалізація даних на рисунку 2.1 яскраво демонструє «ножиці цінностей»: у той час як лінія високого рівня національної свідомості максимально розширюється у зонах «Консерватизму» та «Рівноправності», лінія респондентів із низьким рівнем свідомості деформується в бік «Афективної автономії» та «Ієрархії».

Застосування адаптованої методики Ш. Шварца, яку запропонувала Н. Лебедева, дозволило поглибити розуміння аксіологічних особливостей учнівської молоді й перейти від описового підходу до структурного аналізу. Результати дослідження наголошують на тому, що ефективне патріотичне виховання сучасної молоді може бути забезпечене лише за умови

впровадження педагогічних технологій, які враховуватимуть природні культурні пріоритети підлітків. Зокрема, акцент слід ставити на цінності Рівноправності через застосування інтерактивних і командних форм роботи, розвитку Інтелектуальної автономії методами медійної грамотності та дискусій, а також на трансформації потенціалу Майстерності у конкретні соціальні проєкти на благо України.

Отже, результати констатувального етапу дослідження засвідчили наявність суперечностей між значним потенціалом патріотичної активності учнів і недосконалістю застарілих механізмів її реалізації в системі освіти. Переважання середнього (ситуативного) рівня національної свідомості актуалізує необхідність розробки й запровадження інноваційних підходів, які спиратимуться на інтерактивність і діяльнісну складову патріотичного виховання. Детальний опис цих підходів буде представлено в наступних розділах дослідження.

2.2. Форми та методи національно-патріотичного виховання в освітньому процесі та позакласній діяльності

Форми та методи національно-патріотичного виховання є центральним інструментом практичної реалізації виховної роботи в закладах освіти, оскільки саме через них патріотичні цінності переходять із площини декларування в площину особистісного досвіду учня. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що національно-патріотичне виховання має бути системним, цілеспрямованим, неперервним і варіативним, тобто охоплювати як навчальний процес, так і позакласну, позашкільну, громадську та волонтерську діяльність. Саме така організація дає змогу забезпечити не разовий емоційний ефект, а поступове формування стійких переконань, мотивів і поведінкових настанов.

Провідною особливістю національно-патріотичного виховання є його інтеграція в увесь освітній процес. Патріотичний зміст не повинен існувати

лише в межах окремих виховних заходів або тематичних днів, адже тоді він ризикує залишитися формальним. Натомість ефективне виховання передбачає, що патріотичні ідеї пронизують зміст різних навчальних предметів: історії, української мови та літератури, правознавства, громадянської освіти, мистецтва, географії, основ здоров'я та інших дисциплін. Наприклад, на уроках історії акцент робиться на державотворчих процесах, героїчних сторінках визвольної боротьби, ролі видатних особистостей та історичній пам'яті; на уроках літератури – на образах національної гідності, духовної сили, любові до Батьківщини; на правознавстві – на правах людини, обов'язках громадянина та механізмах захисту держави.

Особливо значущою формою є урок, оскільки він створює системний навчально-виховний простір, у якому знання, цінності та ставлення формуються одночасно. Однак для реалізації патріотичного потенціалу урок не може зводитися до сухого викладу фактів. Він має включати проблемні запитання, роботу з документами, обговорення історичних і сучасних подій, аналіз символів, роботу з біографіями видатних українців, творчі завдання, дискусії та мініпроекти. Саме через активні методи навчання учні залучаються до осмислення теми, а не лише до її запам'ятовування.

Для того щоб з'ясувати реальний стан ефективності впровадження цих форм у практику, нами було проведене опитування старшокласників (N=52) (Додаток В). Респондентам пропонувалося оцінити ефективність та привабливість різних форм патріотичної роботи, які реалізуються в їхньому закладі освіти. Узагальнені результати цього зрізу представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Оцінка учнями ефективності наявних форм національно-патріотичного виховання (N=52)

№ п/п	Напрями та форми виховної діяльності	Висока ефективність (%)	Помірна/епізодична ефективність (%)	Низька ефективність / Формалізм (%)
-------	--------------------------------------	-------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

1	Практико-орієнтовані форми (волонтерство, збори для ЗСУ, соціальні та благодійні акції)	65,4%	25,0%	9,6%
2	Інтерактивні та цифрові форми (дискусії, дебати, створення подкастів/відео, квести)	51,9%	32,7%	15,4%
3	Традиційно-масові форми (лінійки, лекції, урочисті вечори, репродуктивні класні години)	19,2%	46,2%	34,6%

Дані таблиці 2.6 чітко демонструють значну потребу сучасної учнівської молоді у застосуванні дієвих виховних методів, які базуються на суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Найвищі оцінки отримали практико-орієнтовані форми, оскільки 65,4% респондентів визнали їх високоефективними. Це цілком узгоджується з висновками нашого дослідження, проведеного за методикою Ш. Шварца (див. підрозділ 2.1), у якому цінність «Рівноправності» (альтруїзм, солідарність, добровільна допомога) посіла одну з провідних позицій. Підлітки прагнуть матеріалізувати свою корисність суспільству через реальні дії - волонтерство, благодійні ярмарки, підтримку Збройних Сил України та внутрішньо переміщених осіб.

Натомість традиційні масові форми з репродуктивним характером викликають у третини опитаних (34,6%) відчуття формалізму й психологічного дистанціювання. Окрему увагу привертають класні години та виховні бесіди патріотичного напрямку, які дозволяють торкатися тем, близьких і зрозумілих для дітей і підлітків: що таке любов до своєї країни, яке значення має збереження мови та як формується відповідальність громадянина. Однак ефективність таких бесід залежить виключно від застосування вчителем діалогічного стилю спілкування та відмови від директивного підходу в дусі «Ієрархії» (ця цінність, як показано в табл. 2.5, має найнижчий пріоритет для учнів і оцінена лише у 2,15 бала).

До важливих форм належать тематичні виховні заходи, присвячені державним святкам, пам'ятним датам, історичним подіям і героям України. Це можуть бути години пам'яті, вечори-реквієми, конкурси патріотичної поезії, фестивалі української пісні, виставки малюнків, акції до Дня Незалежності, Дня Соборності, Дня Конституції, Дня захисників і захисниць України, вшанування Героїв Небесної Сотні, жертв Голодомору, воїнів сучасної війни. Проте, спираючись на отримані емпіричні дані, ми наголошуємо: такі заходи мають не просто транслювати готові гасла, а набувати глибокого символічного значення через залучення емоційної сфери підлітків.

Серед методів національно-патріотичного виховання особливо дієвим є метод прикладу. Учні значною мірою сприймають цінності не через абстрактні пояснення, а через конкретні образи людей, які уособлюють мужність, чесність, самовідданість, милосердя, професійну честь і громадянську відповідальність. Такими прикладами можуть бути герої історії, діячі культури, науковці, воїни, медики, рятувальники, волонтери, педагоги, лідери громад. Якщо педагог добирає матеріал таким чином, щоб учень міг ототожнити себе з позитивним зразком, патріотичне виховання стає більш переконливим і глибоким.

Не менш важливими є словесні та дискусійні методи: розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, круглий стіл, пресконференція, дебати, обговорення. Вони сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних умінь і здатності аргументувати власну позицію. За даними нашого зрізу, інтерактивні форми вважають ефективними 51,9% учнів. Дискусії на теми *«Що означає бути патріотом у XXI столітті?»*, *«Чому мова є основою національної ідентичності?»*, *«Як молодь може служити своїй державі?»* допомагають учням перейти від зовнішнього сприйняття теми до внутрішнього осмислення. Важливо, щоб під час таких форм роботи педагог не нав'язував готових оцінок, а створював умови для самостійного мислення, підтримуючи високу *«Інтелектуальну автономію»* старшокласників (яка зайняла I ранг у загальній структурі їхніх цінностей з показником 70,7%).

Візуалізацію розподілу учнівських оцінок щодо дієвості наявного інструментарію виховної роботи представлено на рисунку 2.2.

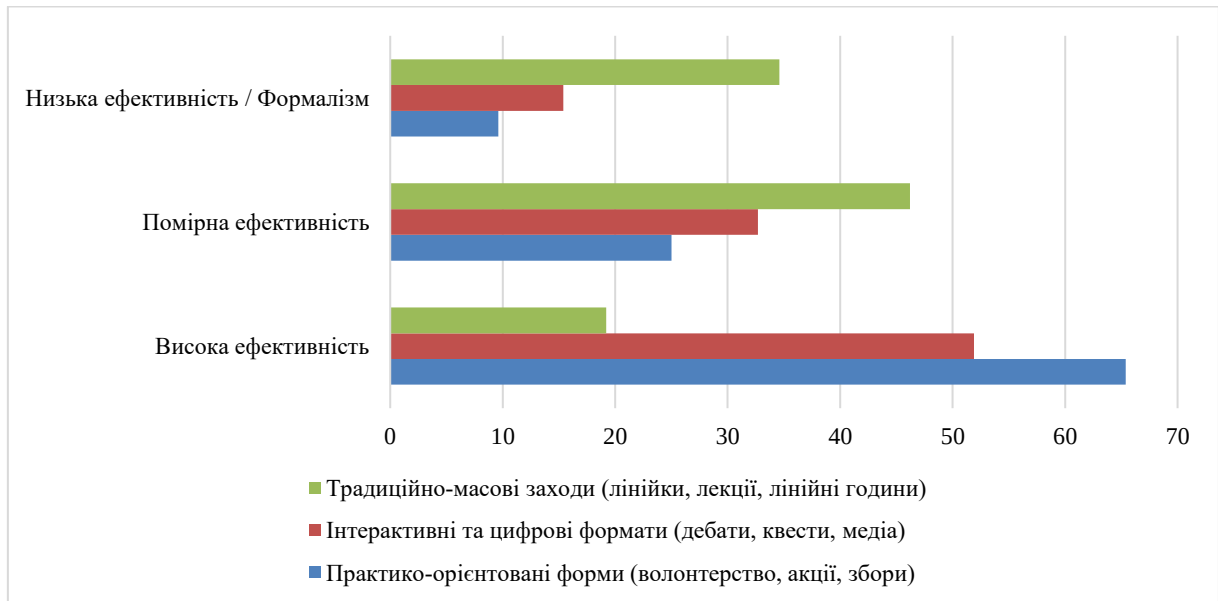

Рис. 2.6. Порівняльний аналіз сприйняття старшокласниками різних форм національно-патріотичного виховання

Графічний аналіз (рис. 2.6) унаочнює кардинальну розбіжність між вектором очікувань учнівської молоді та традиційною практикою виховання. Стовпчик «Висока ефективність» стрімко домінує у блоці практичної та інтерактивної діяльності, тоді як у блоці традиційних заходів основна вага зміщується на показники помірної ефективності та відвертого формалізму (сумарно 80,8% відповідей).

Проведена діагностико-аналітична діяльність дозволила не лише зафіксувати кількісні показники ефективності виховних заходів (див. табл. 2.6), а й окреслити глибинне проблемне поле в організації сучасного процесу національно-патріотичного виховання. Аналіз наукових джерел та результатів практичних зрізів [53] дає підстави стверджувати, що низька ефективність традиційно-масових форм виховання тісно пов'язана з детермінацією зовнішніми соціокультурними та економічними чинниками. До найважливіших із них належать:

- недостатньо високий культурний рівень середовища, в якому здійснюється розвиток підлітка за межами закладу освіти;
- слабе використання звичаїв, традицій та цінностей національної культури безпосередньо у первинних осередках соціалізації - сім'ях;
- дефіцит цілеспрямованої роботи педагогів щодо розвитку реальної ініціативи й самостійності учнів.

Особливу увагу привертає трансформація інституту родини. Сучасна криза сімейних взаємин, зумовлена урбанізацією, малодітністю кількох поколінь та зниженням виховного впливу старшого покоління (внаслідок чого залишаються незатребуваними їхній життєвий досвід і мудрість), призводить до того, що традиційні патріотичні цінності перестають транслюватися природним шляхом. Як наслідок, виникає гострий дефіцит міжпоколінного спілкування, який школа намагається компенсувати застарілими репродуктивними методами - лекціями чи формальними лінійками. Проте, як засвідчили наші дані, такий підхід лише поглиблює психологічне відчуження старшокласників.

Зважаючи на це, системноінтегруючим чинником оновленої позакласної виховної роботи має стати перехід до суб'єкт-суб'єктної взаємодії через створення відкритого освітнього соціокультурного простору. Його метою визначено формування грамотної, самостійної особистості, яка опановує досвід моральної поведінки та цінностей національної культури через розширення способів взаємодії з реальним соціумом.

У межах нашого дослідження ми актуалізуємо ідею конструювання такої моделі позакласної діяльності, де колективна творча діяльність учителів, учнів та батьків виступає системоутвірним фактором. Реалізація цієї моделі передбачає впровадження конкретних педагогічних умов, диференційованих за трьома стратегічними завданнями (табл. 2.7.)

**Педагогічні умови реалізації завдань позакласної виховної системи
в аспекті виховання національної ідентичності [52]**

Стратегічні завдання системи	Педагогічні умови їх реалізації у закладі освіти
1. Залучення до цінностей національної культури	• Створення інтегрованих творчих центрів (вчителі, учні, батьки) з вивчення народної творчості. • Зміна змісту позакласної роботи через включення регіонального компонента. • Освоєння учнями етичної та духовної культури українського народу.
2. Сприяння появі індивідуальних творчих здібностей	• Використання діагностики інтересів та потреб учнів. • Впровадження діалогічних форм: дебатів, дискусій, квестів та експедицій. • Корекція масових заходів задля надання учням реальної самостійності й самореалізації.
3. Створення єдиного виховного простору (школа + родина)	• Вивчення специфіки сімейного виховання та мікроклімату родини. • Залучення батьків до підготовки колективних творчих справ, народних і сімейних свят (День матері, День батька). • Розширення соціокультурних функцій школи в мікрорайоні.

Запропонований підхід дозволяє трансформувати виховний процес із директивного «нав'язування» патріотизму в живий простір взаємодії. Практична реалізація такої взаємодії вимагає диверсифікації форм роботи з родиною. Поряд з індивідуальними формами (консультації, бесіди), доцільно повністю переформатувати традиційні батьківські збори, перевівши їх у формат тематичних дискусій, «круглих столів» або вечорів запитань та відповідей із залученням психологів та юристів.

Особливого значення набувають спільні інтерактивні форми дозвілєвої та трудової діяльності, де батьки виступають не пасивними глядачами, а активними суб'єктами: від благоустрою й озеленення шкільної території (посадка патріотичних алей, створення творчих зон) до участі в сімейних іграх («Сім'я – ерудит», конкурси сімейних альбомів) та ярмарках-розпродажах сімейних виробів на підтримку Збройних Сил України.

Впровадження цієї системи на засадах особистісно-орієнтованої освітньої парадигми дозволяє кардинально змінити морально-психологічний

клімат закладу освіти. Спільна діяльність залучає підлітків до суспільно-корисної практики, що трансформує абстрактне поняття «патріотизм» у конкретні особистісні якості. Як доводять емпіричні дослідження впровадження аналогічних моделей, така робота забезпечує стійке зростання рівнів сформованості ключових моральних якостей учнів: почуття обов'язку та відповідальності (до 79%), працьовитості (до 85%) та загальної доброзичливості у взаєминах між поколіннями (до 94%). Це повністю підтверджує висунуту нами гіпотезу про потребу відмови від директивної «Ієрархії» на користь солідарної «Рівноправності» у виховному просторі сучасної школи.

Таким чином, практичні методи мають особливе значення, оскільки саме діяльність переводить патріотичні цінності у поведінкову площину. До них належать проєктна діяльність, дослідницька робота, волонтерські ініціативи, соціальні акції, участь у шкільному самоврядуванні, красзнавчі експедиції, догляд за пам'ятними місцями. Наукові публікації та наше емпіричне дослідження засвідчують, що саме практична залученість найкраще сприяє формуванню стійких патріотичних переконань, адже учень не просто чує про суспільну значущість певних дій, а сам бере в них участь.

Проєктна діяльність є особливо цінною, оскільки вона поєднує пошук, дослідження, творче оформлення результатів і презентацію власної роботи. Учні можуть реалізовувати проєкти, присвячені історії рідного краю, видатним землякам, локальній пам'яті, національним символам, традиціям родини, сучасним героям громади. У процесі такої діяльності розвиваються навички аналізу джерел, командної роботи, публічного виступу, цифрової грамотності, а також формується емоційний зв'язок із темою. Саме тому проєктний підхід вважається одним із найефективніших у сучасному патріотичному вихованні [54].

Важливим компонентом є позакласна діяльність, яка виконує функцію неформальної, але педагогічно організованої освіти. У межах позакласної роботи проводяться гуртки, клуби, екскурсії, квести, історичні подорожі,

музейні уроки, зустрічі з ветеранами, військовими та волонтерами, тематичні вечори, інтелектуальні ігри, конкурси читців, творчі майстерні, кінолекторії. Саме в такому середовищі учні мають можливість вільніше проявляти ініціативу, ставити запитання, висловлювати емоції та брати участь у спільних справах. Позакласна діяльність створює простір для безпосереднього переживання патріотичних смислів, а не лише їх раціонального засвоєння.

Особливе значення в сучасних умовах має військово-патріотичний напрям. Він спрямований на формування готовності до захисту держави, поваги до військової служби, розуміння ролі Збройних сил України, розвитку фізичної витривалості, дисципліни, сміливості, відповідальності та здатності діяти в надзвичайних ситуаціях. Найефективнішими формами тут є тренінги, ситуаційне моделювання, стратегічні ігри, уроки мужності, зустрічі з військовими, змагання, турніри, естафети, військово-спортивні ігри, мотиваційні бесіди. Проте важливо, щоб військово-патріотичний компонент не зводився до мілітаризації шкільного простору. Його слід поєднувати з гуманістичним вихованням, повагою до життя, гідності, миру, солідарності та взаємопідтримки.

Використання військово-спортивних ігор у процесі фізичного виховання та позакласній діяльності значно сприяє всебічному розвитку особистості та формуванню важливих якостей. Зокрема, такі ігри виконують наступні завдання [55]:

- сприяють усвідомленню здобувачами освіти ролі фізичного розвитку та культури у формуванні здорового способу життя;
- забезпечують розвиток фізичних якостей: сили, витривалості, гнучкості, активності, стійкості, спритності, що є основою для зміцнення фізичного стану;
- формують морально-вольові якості, серед яких рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість та сміливість;

- дають можливість застосовувати здобуті навички загальної фізичної підготовки, спеціалізованого тренування та основ військово-прикладної фізичної культури;
- стимулюють зацікавленість учнів у збереженні власного здоров'я та розумінні значущості постійного фізичного розвитку;
- спрямовані на формування гармонійно розвиненої особистості, яка свідомо розуміє себе громадянином та патріотом своєї держави;
- виховують почуття патріотизму, любов до рідної країни та прагнення до перемоги, а також готовність стати захисником Вітчизни;
- розширюють знання про безпеку життєдіяльності в рамках навчально-виховного процесу через уроки, змагання, естафети та туристичні екскурсії;
- поглиблюють знання з історії військово-спортивних ігор, висвітлюють витоки й особливості козацького лицарського виховання, доповнюють уявлення про напрямки козацької педагогіки;
- навчають ефективному плануванню й організації військово-спортивних заходів;
- сприяють розвитку професійних якостей, необхідних майбутнім захисникам держави: витривалості, сили, спритності, координації рухів, активності, уваги, швидкості реакції, логічного мислення, стратегічного мислення, кмітливості, відповідальності та рішучості.

Інтерактивна лекція (проблемний підхід). З метою розширення уявлень старшокласників про такі важливі поняття й категорії, як «Батьківщина», «патріот», «патріотизм», «патріотичне виховання», «служіння Батьківщині», «захист Батьківщини» та «військово-спортивні ігри», було запропоновано використати формат інтерактивної лекції. Фахівці зазначають, що лекція як форма подачі матеріалу створює міцний базис знань з певної тематики. Водночас традиційний лекційний формат нерідко має слабкий зворотний зв'язок, що істотно знижує його ефективність, особливо у роботі зі старшими підлітками. Саме тому інтерактивна лекція, яка включає елементи діалогу та залучення аудиторії, є більш доцільною для роботи з цією віковою категорією.

Інтелектуальна гра-вікторина. Проведення тематичних інтелектуальних конкурсів є прекрасним способом посилення інтересу старших підлітків до питань патріотизму завдяки використанню ігрових елементів. Такий підхід сприяє розвитку уваги, пам'яті, аналітичного мислення, спостережливості та творчих навичок у молоді. Теми, пов'язані з історією України, її культурною спадщиною, мистецтвом та традиціями, допомагають формувати повагу до минулого своєї країни, розвивати національну самосвідомість і усвідомлення своєї належності до українського народу. В межах такої діяльності було проведено інтелектуальну гру-вікторину «Відун» - один із етапів Всеукраїнської військово-патріотичної дитячо-юнацької гри «Сокіл» («Джура») [56].

Тематика інтелектуальних змагань включала різноманітні аспекти, пов'язані з історією та культурою України: історію України, українську літературу, українознавство, тріумфальні походи козаків і гетьманів, події новітньої історії, оборонні споруди та замки, народні традиції, вірування, обряди, побут, а також українське мистецтво й культуру. Окремо було приділено увагу постатям гетьманів України та кошових отаманів Запорізької Січі, участі козаків у військових походах XVII–XVIII століть, періоду «героїчних походів», діяльності українських снайперів і сучасним Збройним Силам України. Такий підхід значно збагатив знання старшої молоді про рідну країну, її історичні етапи, культурну спадщину, національні традиції й звичаї, героїчні досягнення та сучасні виклики [57; 58].

Квести стали однією з найефективніших методик у контексті гейміфікації, яка базується на впровадженні ігрових механізмів у неігрові процеси для вирішення складних завдань. Такий формат роботи сприяє розвитку аналітичних здібностей, стимулює творче та критичне мислення, мотивує до нестандартного підходу до вирішення проблем, а також загалом підвищує залученість учасників. Використання квестів дозволило відійти від традиційних методів виховання та значно розширити горизонти виховного

середовища. Це стало особливо актуальним у питанні формування почуття патріотизму.

Серед найбільш дієвих методів виховання старших підлітків у напрямку формування позитивного ставлення до патріотизму та патріотичної діяльності можна виділити створення ситуації успіху, забезпечення можливості вибору, а також глибокий аналіз історичних подій і конкретних життєвих прикладів через процес обговорення та розповідей.

У сучасному освітньому просторі значного значення набувають волонтерські та громадянські практики. Залучення учнів до допомоги армії, переселенцям, літнім людям, лікарням, притулках, екологічним ініціативам і соціальним проєктам сприяє формуванню відповідальності, емпатії, активної життєвої позиції та розуміння того, що патріотизм - це не лише почуття, а й конкретна дія на користь інших. Такі форми роботи особливо доречні в умовах сучасних суспільних викликів, оскільки вони вчать молодь солідарності, взаємодопомозі й небайдужості.

Так, національно-патріотичне виховання у школах охоплює різноманітні форми та методи, спрямовані на формування в учнів почуття гордості за свою країну та її традиції. Основні підходи включають:

- практичні заходи, такі як проведення патріотичних акцій, робота над проєктами, організація флешмобів, пам'ятних заходів, волонтерство та добродійна діяльність на підтримку військовослужбовців ЗСУ;
- усну роботу, котра охоплює бесіди, лекції, вікторини, конкурси, поетичні вечори, створення інформаційних дос'є, проведення «уроків мужності», круглих столів, а також інші форми комунікації;
- залучення ігрових елементів, включаючи ділові та пізнавальні ігри, розвивальні задачі та інтелектуальні конкурси;
- інформативно-комунікативну діяльність у вигляді інтернет-конференцій, онлайн-конкурсів, презентацій учнівських проєктів, а також обговорень на форумах чи проведення опитувань;

- використання візуальних засобів, таких як виставки, тематичні стенди, шкільні газети, демонстрація патріотичних фільмів, екскурсії до музеїв, майстерень народних митців і ремісників;

- рефлексивні підходи, що допомагають дітям усвідомлювати себе через самопізнання, самообілізацію й самореалізацію.

Ефективність національно-патріотичного виховання значною мірою залежить від збереження та популяризації народних традицій. У школі й поза її межами активно підтримується зв'язок поколінь через повагу до культурної спадщини. Молодші учні охоче долучаються до народних заходів - вертепів, колядок, гаївок, створення писанок тощо. Окрім цього, дітям відкривається світ народних ремесел через тематичні зустрічі із захисниками держави, екскурсії до майстерень і святкування із залученням традиційних обрядів.

Не можна оминати роль шкільного самоврядування як засобу патріотичного виховання. Участь у виборах органів самоврядування, плануванні та реалізації шкільних ініціатив, організації заходів, ухваленні рішень розвиває в учнів досвід демократичної взаємодії, відповідальності, лідерства і командної роботи. Через шкільне самоврядування діти вчаться бути не пасивними спостерігачами, а активними учасниками спільного життя. Це формує громадянську зрілість, яка є важливою складовою національно-патріотичної свідомості.

Окремо слід зазначити значення медіаосвітніх і цифрових форм. Сучасні учні активно користуються цифровими платформами, тому ефективно патріотичне виховання повинно враховувати це середовище. Доцільно використовувати створення відеороликів, подкастів, електронних виставок, онлайн-вікторин, віртуальних екскурсій, блогів, інтерактивних карт і цифрових проєктів, присвячених історії України та рідного краю. Це не лише підсилює інтерес, а й розвиває навички цифрової культури, критичного аналізу інформації та безпечної поведінки в інформаційному просторі. В умовах інформаційної війни така складова стає особливо необхідною.

Суттєвою умовою результативності є професійна підготовка педагога. Вчитель має володіти не лише знаннями змісту, а й методикою, яка дозволяє поєднати виховну мету з активною пізнавальною діяльністю учнів. Йому необхідно вміти добирати матеріал відповідно до віку, інтересів і досвіду школярів, створювати довірливу атмосферу, підтримувати ініціативу, уникати формалізму та нав'язування, бути прикладом моральної й громадянської позиції. Саме особистість педагога часто визначає, чи стане патріотичне виховання живим процесом, чи залишиться набором заходів.

Національно-патріотичне виховання в шкільному середовищі охоплює всі аспекти виховного процесу, інтегруючи зміст, форми, методи, а також очікувані результати як життєво важливі компетенції [59; 60; 61]. Школа виступає ключовим суб'єктом у формуванні національно-патріотичних цінностей особистості. У діяльності педагогів реалізується стратегія виховання, яка акцентує на національному характері навчального закладу, орієнтованого на формування патріота і свідомого громадянина України. Основними рисами такого громадянина є активна життєва позиція, соціальна відповідальність, любов до рідного народу та Батьківщини.

Отже, форми та методи національно-патріотичного виховання в освітньому процесі та позакласній діяльності мають бути різноманітними, інтегрованими, практикоорієнтованими й адаптованими до вікових особливостей учнівської молоді. Як засвідчили результати нашого емпіричного дослідження, найефективнішим є поєднання уроку, інтерактивної бесіди, дискусії, живого прикладу, проєктної діяльності, краєзнавства, волонтерства, шкільного самоврядування, цифрових інструментів і військово-патріотичних практик. Саме через таку суб'єкт-суб'єктну систему роботи, що опирається на внутрішні ціннісні орієнтації підлітків, формується не декларативний, а свідомий, діяльнісний і стійкий патріотизм сучасної молоді.

2.3. Практичні рекомендації педагогам та соціальним педагогам щодо патріотичного гартування молоді

Практичні рекомендації щодо патріотичного гартування молоді мають ґрунтуватися на розумінні того, що національно-патріотичне виховання не є разовою кампанією чи формальним набором заходів до календарних дат. Це тривалий і системний процес, спрямований на формування в учнів стійких цінностей, громадянської відповідальності, поваги до держави, мови, історії та культури свого народу. Наукові джерела переконливо свідчать, що успіх виховної роботи залежить від узгодженості дій педагогів, соціальних педагогів, психологів, батьків та шкільної адміністрації, а також від урахування реальних потреб дітей у безпеці, довірі, самоповазі та включеності в життя колективу. Орієнтуючись на результати нашого емпіричного зрізу, які засвідчили виражений запит старшокласників на солідарну взаємодію та свободу думки при категоричному неприйнятті директивного тиску й формалізму, ми структурували практичні рекомендації за функціональними векторами діяльності двох ключових суб'єктів освітнього процесу - педагогів та соціальних педагогів.

Першою базовою рекомендацією є забезпечення цілісності виховної системи. Педагогам не слід обмежуватися лише окремими заходами до Дня Незалежності, Дня Соборності чи Дня захисників і захисниць України. Патріотичне виховання має бути наскрізним, воно повинно бути присутнє в змісті уроків, класних годин, позакласної роботи, проєктної діяльності, шкільних традицій, взаємодії з батьками та громадою. Саме систематичність дає змогу перевести патріотичні уявлення у переконання й практичну поведінку. Друга рекомендація стосується особистісно орієнтованого підходу. Учнівська молодь є неоднорідною за досвідом, цінностями, емоційною чутливістю та рівнем національної ідентифікації. Тому в роботі слід враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, її темперамент, інтереси, соціальний статус, сімейні умови та досвід переживання кризових подій. Для одних учнів ефективними будуть творчі завдання, для інших - дослідницькі, для третіх - соціально-практичні. Завдання педагога полягає в

тому, щоб створити ситуацію успіху для кожного та дати можливість відчувати особисту значущість власного внеску.

Третьою важливою рекомендацією є використання різноманітних форм і методів роботи. Доцільно поєднувати словесні, наочні, практичні, інтерактивні, ігрові, проєктні та цифрові методи. Бесіди, дискусії, дебати, круглі столи, історичні реконструкції, рольові ігри, квести, зустрічі з героями сучасності, перегляд і обговорення документальних фільмів, конкурсні та творчі завдання - усе це посилює емоційний вплив і робить виховання змістовним. Особливо важливо, щоб методи не були формальними, оскільки учень повинен не просто слухати, а діяти, висловлюватися, аналізувати, порівнювати й створювати власний продукт. Однією з найважливіших умов результативності є особистий приклад педагога. Діти значно швидше засвоюють цінності не через повчання, а через спостереження за поведінкою значущого дорослого. Якщо вчитель послідовно демонструє повагу до української мови, державних символів, історичної пам'яті, культури, людської гідності та правди, його виховний вплив посилюється багаторазово. Педагог має бути носієм не лише знань, а й морального авторитету, оскільки саме через нього учні вчать співвідносити слово і вчинок.

П'ята рекомендація полягає у включенні учнів до соціально корисної та волонтерської діяльності. Сучасне патріотичне виховання особливо ефективно тоді, коли воно виходить за межі класної кімнати й переходить у реальну допомогу людям. Участь у волонтерських акціях, збір гуманітарної допомоги, підтримка військових, допомога внутрішньо переміщеним особам, турбота про літніх людей, участь у благодійних ярмарках, екологічних ініціативах, догляді за пам'ятними місцями формує в учнів емпатію, відповідальність, солідарність і готовність служити громаді. Саме через таку діяльність патріотизм набуває конкретного людського змісту. Шоста важлива рекомендація стосується психологічної підтримки дітей, особливо тих, які пережили війну, вимушене переселення, втрату дому, розлуку з близькими або тривале перебування в стані стресу. Соціальний педагог повинен уміти

працювати з такими учнями обережно, тактовно й ненав'язливо. Патріотичне виховання в цьому випадку має спиратися не на тиск, а на відновлення відчуття безпеки, довіри, приналежності та перспективи. Важливо допомогти дитині відчувати, що вона не є чужою, що її досвід приймається, а її біль не ігнорується. Психологічна підтримка, групові заняття, бесіди, арттерапевтичні й тренінгові методи можуть бути основою для поступового формування позитивного ставлення до себе, до людей і до держави.

Сьома рекомендація пов'язана з роботою з родиною. Патріотичне виховання не буде повноцінним, якщо воно не підтримується в сім'ї. Батькам варто пояснювати, що дитина засвоює ставлення до мови, історії, культури, державних символів і суспільних цінностей насамперед через домашній приклад. Тому доцільно залучати родини до спільних заходів, тематичних свят, акцій пам'яті, волонтерських ініціатив, краєзнавчих проєктів, родинних вечорів, зустрічей поколінь. Така співпраця зміцнює єдність школи і сім'ї та створює цілісне виховне середовище. Восьмою рекомендацією є розвиток краєзнавчої роботи. Саме через вивчення історії рідного краю, спогадів старожилів, біографій місцевих діячів, пам'яток, traditions і символів формується живий зв'язок між особистим досвідом дитини та історією держави. Краєзнавство є особливо цінним, оскільки воно робить національну історію близькою, конкретною і зрозумілою. Учні можуть брати участь у маршрутах пам'яті, мініекспедиціях, пошукових групах, створювати шкільні проєкти, фотоальбоми, карти пам'ятних місць, тематичні виставки. Це сприяє не лише пізнанню, а й емоційному залученню.

Дев'ята рекомендація стосується формування медіаграмотності та критичного мислення. У сучасному інформаційному середовищі молодь постійно стикається з маніпуляціями, фейками, пропагандою і спотворенням історичної правди. Тому педагог і float соціальний педагог мають навчати дітей аналізувати джерела, порівнювати інформацію, ставити запитання, перевіряти факти, розрізняти достовірний і недостовірний контент. Це особливо важливо для патріотичного виховання, оскільки без критичного мислення любов до

Батьківщини може бути вразливою до зовнішніх впливів. Десята рекомендація полягає в організації учнівського самоврядування. Участь у плануванні й проведенні шкільних заходів, у прийнятті рішень, у розподілі обов'язків і оцінюванні результатів формує відповідальність, лідерство, повагу до думки інших, культуру демократії та вміння працювати в команді. Учніве самоврядування - це не лише форма шкільної активності, а й важливий засіб виховання громадянської зрілості, яка є невід'ємною складовою патріотичної особистісності. Окремо варто наголосити на створенні безпечного та підтримувального освітнього середовища. Дитина краще сприймає патріотичні цінності тоді, коли в школі панують повага, взаємодопомога, психологічний комфорт, відсутність приниження та дискримінації. У такому середовищі патріотизм асоціюється не з примусом, а з гідністю, свободою та взаємною підтримкою. Соціальний педагог має контролювати атмосферу в класах, своєчасно виявляти конфлікти, булінг, емоційні труднощі та допомагати їх долати.

Відповідно до стратегічного плану національно-патріотичного виховання, оцінка результативності впровадження заходів у цьому напрямку передбачає такі основні індикатори: зростання відвідуваності дітьми та молоддю закладів, які популяризують культурні та мистецькі традиції українського народу, а також музейних експозицій, присвячених боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України. Важливим показником також виступає покращення рівня обізнаності дітей та молоді про видатних діячів української історії, науки, спорту, культури й мистецтва, а також про духовних лідерів нації.

Наступним індикатором визначено збільшення обсягів передплати та поширення українськомовних друкованих видань для дітей і юнацтва, що безпосередньо корелює із зростанням аудиторії показів кінофільмів, які висвітлюють героїчну історію та сучасність українського народу. Освітній моніторинг має фіксувати активніше використання української мови в повсякденному житті дітьми та молоддю, а також збільшення кількості дітей і

молодих людей, які пишаються своїм українським походженням і громадянством.

Позитивну динаміку демонструє зростання числа подорожей дітей та молоді до різних регіонів України для поглиблення знань про свою Батьківщину, а також підвищення залученості дітей та молоді до національно-патріотичних освітніх ініціатив на місцевому, загальнодержавному та міжнародному рівнях, що відповідають ключовим цінностям і цілям стратегії.

Окремо фіксується збільшення кількості зустрічей молоді з ветеранами російсько-української війни та борцями за незалежність України двадцятого століття, зростання числа молодих людей, які прагнуть виконувати свій обов'язок захисту Батьківщини, її незалежності та територіальної цілісності, а також супутнє розширення кількості заходів, спрямованих на вшанування героїв боротьби за незалежність і неподільність України. Ці показники покликані оцінювати досягнення стратегічних цілей у формуванні національно-патріотичної свідомості та зміцненні громадянської позиції серед підростаючого покоління.

Національно-патріотичне виховання формує звички, цінності та світогляд сучасної молоді. В умовах сьогодення значення цього аспекту виховання в Україні значно зросло, що обумовлює необхідність системного підходу, більш глибокої індивідуалізації та гармонійного розвитку молодих людей. Цей процес активно впроваджується через освітні заклади, адже саме вони є ключовими центрами формування громадянської свідомості. Ефективність національно-патріотичного виховання залежить, перш за все, від чіткого спрямування виховної діяльності, обраних форм і методів її організації, а також від інтегрованості всіх компонентів цього процесу. Військова агресія російської федерації проти України, зростання ідей демократизації та гуманізації освіти стали каталізаторами переосмислення підходів до національно-патріотичного виховання. Нині цей напрям розвивається з урахуванням нових викликів, демонструючи незламність національної свідомості й силу духу українського народу. Це підтверджує

єдність і рішучу налаштованість патріотів захищати суверенітет та незалежність своєї держави.

Таким чином, практичні рекомендації педагогам та соціальним педагогам щодо патріотичного гартування молоді мають комплексний характер і охоплюють системність, індивідуальний підхід, особистий приклад, різноманітність методів, волонтерство, психологічну підтримку, роботу з родиною, краєзнавство, медіаграмотність, учнівське самоврядування та безпечне освітнє середовище. Лише за умови поєднання цих складників можна сформувати не формальну, а глибоку національно-патріотичну свідомість, засновану на любові до України, відповідальності, людяності та активній громадянській позиції.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та розв'язано актуальне науково-практичне завдання щодо системного аналізу й обґрунтування практичних шляхів формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах. Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати декілька фундаментальних висновків відповідно до поставлених завдань.

Теоретичний аналіз сучасної наукової літератури засвідчив, що поняття «національна свідомість» та «патріотизм» є взаємопов'язаними, але не тотожними категоріями, які мають складну, багатовимірну структуру, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий компоненти. Національна свідомість визначається як глибоке усвідомлення індивідом своєї належності до конкретної етнокультурної та державної спільноти, прийняття її історичної пам'яті, мови й духовних ідеалів. Патріотизм, у свою чергу, виступає як ціннісно-емоційна та практична реалізація цієї свідомості, що виражається у щирій любові до Батьківщини, відданості її народу та готовності до активних дій і праці на благо держави. Досліджено, що національно-патріотична свідомість особистості гармонійно поєднує в собі моральний та громадянський аспекти, де патріотизм розглядається не як ізолюваність чи агресивне протиставлення іншим культурам, а як усвідомлене служіння своїй країні на засадах демократичних загальнолюдських цінностей, свободи та поваги до прав людини.

Встановлено, що процес формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді має чітко виражені вікові, соціально-психологічні та педагогічні особливості. У шкільному віці, особливо в період підлітків та старшокласників, відбувається інтенсивне становлення особистісного світогляду, громадянської позиції та ціннісних орієнтирів. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від подолання формалізованих, директивних підходів у навчанні та вихованні. Доведено, що

сучасне виховне середовище має базуватися на принципах національної спрямованості, культуровідповідності та гуманізації, де патріотизм виступає не як абстрактне гасло, а як щоденна життєва практика. Особливого значення набуває подолання деструктивного впливу інформаційного простору (дезінформації, пропаганди) шляхом розвитку критичного мислення та медіаграмотності молоді, а також врахування регіонального компонента - вивчення історії та культурної спадщини рідного краю, що зміцнює відчуття причетності підлітка до своєї локальної громади та держави загалом.

Аналіз чинного законодавства України дозволив констатувати наявність міцної, комплексної та системної нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність у сфері національно-патріотичного виховання молоді. Базовим правовим фундаментом виступає Конституція України, а цільові орієнтири, завдання та компетентності деталізовано у Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), а також у чинній Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Державна політика чітко орієнтує заклади освіти на інтеграцію виховних засад безпосередньо в освітній процес за допомогою міждисциплінарних підходів, розглядаючи патріотичне виховання в єдиному безпековому, правовому та культурному контексті розвитку громадянського суспільства.

Результати емпіричного дослідження, проведеного серед учнів старших класів, виявили суттєві суперечності між високим потенціалом патріотичної налаштованості молоді та застарілими механізмами її практичної реалізації. Зафіксовано переважання середнього (ситуативного) рівня сформованості національної свідомості (58,0% респондентів), при якому патріотичні почуття мають переважно декларативний характер, а когнітивний компонент значно випереджає практичну діяльність. Високий рівень продемонстрували 28,0% учнів, а низький - 14,0% опитаних. Застосування методики культурних ціннісних орієнтацій Ш. Шварца допомогло глибше зрозуміти аксіологічний

фундамент старшокласників і виявило «ножиці цінностей»: група з високою свідомістю орієнтована на профіль «Консерватизм – Рівноправність – Майстерність», тоді як низький рівень свідомості чітко корелює з гіпертрофованою «Афективною автономією» та егоцентричними споживацькими настроями. Опитування наочно продемонструвало кризу традиційних репродуктивних методів виховання (лекції, лінійки викликають критику та відчуття формалізму у 34,6% учнів) і зафіксувало колосальний запит молоді на практико-орієнтовані (волонтерство, благодійні акції – 65,4% схвалення) та інтерактивні цифрові форми роботи.

Обґрунтовано, що оптимізація процесу патріотичного гартування молоді вимагає докорінного оновлення методичного арсеналу педагогів та переходу до суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Пріоритетними формами у навчальній та позакласній діяльності мають стати колективна творча та проєктна діяльність, історичні квести, дебати, дискусійні клуби та залучення учнів до активного волонтерського руху. Розроблено та запропоновано комплекс педагогічних умов для побудови оновленої виховної моделі, яка передбачає створення єдиного соціокультурного простору завдяки трикутнику взаємодії «школа - учні - родина». Впровадження інтегрованих творчих центрів, включення регіонального компонента, трансформація батьківських зборів у партнерські круглі столи та організація спільних благодійних заходів на підтримку Збройних Сил України дозволяють перевести абстрактні патріотичні знання у площину стійких внутрішніх переконань, забезпечуючи морально-духовне зростання нової генерації свідомих громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костинюк В. Сутність та структура поняття «національна самосвідомість студентів університетів наук про життя». *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2024. Т. 15. № 1. С. 24–35. URL: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35) (дата звернення: 19.05.2026).
2. Дербак А.П. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ін-т вищої освіти АПН України. Київ, 2006. 18 с.
3. Вирост Й.С. Національна самосвідомість: проблеми визначення й аналізу. *Філософська та соціологічна думка*. 1989. № 7. С. 11–19.
4. Співак Л.М. Специфіка змісту та структури національної самосвідомості особистості у психологічній науці. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. Вип. 22. С. 586–597.
5. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ : Беркут, 2000. 63 с.
6. Дроздова К.Є. Національна самосвідомість як філософське поняття. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 47. С. 25–28.
7. Бичко О.В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 20 с.
8. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. / За

ред. Максименка С.Д. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.

9. Вдовенко І.С. Формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді в процесі технологічної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2015. Вип. 51. С. 34–39. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8247/Vdovenko%20I.%20S..pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.05.2026).

10. Сопівник Р.В. Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей : методичний посібник для студентів і науково-педагогічних працівників аграрних і природоохоронних вищих навчальних закладів. Київ : ЦП «Компринт», 2014. 185 с.

11. Дідич Г.С. Теоретичні основи формування національної самосвідомості особистості. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 170. С. 57–60.

12. Бевз Т. Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український історіографічний вимір. *Україна і світ*. 2024. № 4 (93). С. 152–171.

13. Маринець Н., Мараєва У., Побережець Г. Патріотичний дух українців як шлях до перемоги. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 44. С. 78–83. URL: <https://doi.org/10.30970/pps.2022.44.27> (дата звернення: 19.05.2026).

14. Пірен М.І. Суспільно-політична динаміка, виклики, війна: громадсько-патріотична єдність українців на перемогу : навч.-просвіт. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 280 с.

15. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа українських Карпат*. 2015. Вип. 12–13. С. 26–37.

16. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n7> (дата звернення: 16.05.2026).

17. Пахотіна Т. Патріотичне виховання як предмет порівняльно-педагогічних досліджень. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 2 (98). С. 285–292. URL: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.02/285-292> (дата звернення: 19.05.2026).

18. Костюшко Г. Національно-патріотичне виховання молоді в контексті етнопедагогічних засад. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 21. С. 33–39.

19. Головчук С.Ю. Ідея патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX століття). *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр.* / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. 2015. № 23. С. 11–14.

20. Камишанська В.О., Русанова О.І. Формування національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти через ціннісні орієнтації освітнього процесу в закладі П(ПТ)О. *Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід : збірник наукових статей.* / За заг. ред. С.В. Драновської. Суми: НІКО, 2022. С. 65–69.

21. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Академвидав, 2018. 388 с.

22. Федорова Л.В. Психологія національного виховання: навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 410 с.

23. Сухомлинська О. Програма національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 4–8.

24. Афанасьєв А., Іщук Н. Проблема формування ідеалів патріотичного виховання та ціннісних орієнтацій на сучасному етапі. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 19–21.

25. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1233-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-p#Text> (дата звернення: 25.05.2026).

26. Михайлов С. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді. *Професійна освіта*. 2022. № 1. С. 19–21. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734219/1/PTO_1_2022.pdf#page=21 (дата звернення: 18.05.2026).

27. Національно-патріотичне виховання в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського ; упоряд.: Страйгородська Л.І., Пономаренко Л.О., Тарнавська С.В. та ін. ; наук. ред. Березівська Л.Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л.О. Київ: [б. в.], 2019. 368 с.

28. Головчук С.Ю. Ідея патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX століття). *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр.* / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. 2015. № 23. С. 11–14. (Примітка: Джерело дублює №19 відповідно до вашого списку).

29. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.

30. Бондаревич І.М. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 162 с.

31. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. Київ: УЦКД, 2000. 341 с.

32. Звекова В. Особливості виховання національної свідомості молоді під час дозвілля. 2020. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3905550> (дата звернення: 20.05.2026).
33. Бондаренко Н.В. Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. Суми: КЗ Сумський ОППО, 2022. С. 1–13. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118> (дата звернення: 27.05.2026).
34. Бульбенюк С.С., Манелюк М.Ю. Історія політичної думки : практикум. Київ : КНЕУ, 2014. 190 с.
35. Москаленко А.М. Історія вітчизняної педагогіки: навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 303 с.
36. Лісовець О.В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства : навчальний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 111 с.
37. Зайченко І.В. Педагогіка: підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 608 с.
38. Матяшук В.П. Сучасне патріотичне виховання в школах України. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 384 с.
39. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ : Фенікс, 2022. 64 с.
40. Безбородих С.М. Теорія і методика виховання молодших школярів : навч.-метод. посіб. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. 246 с.
41. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2015. № 8. С. 87–95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 23.05.2026).

42. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 28.05.2026).

43. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 01.06.2026).

44. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 24 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.05.2026).

45. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III : станом на 10 трав. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 26.05.2026).

46. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 25 трав. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 30.05.2026).

47. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI : станом на 30 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 24.05.2026).

48. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.05.2026).

49. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 17.05.2026).

50. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX : станом на 17 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 19.05.2026).

51. Етнопсихологія : психодіагностичний практикум. Хрестоматія : навч. посіб. / Уклад.: А.М. Османова, Л.М. Співак. Київ : Університет «Україна», 2023. 128 с. URL: <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e37ded6a-e138-4e95-a237-109a4208deb1/content> (дата звернення: 21.05.2026).

52. Макарчук В.В., Амонс А.А. Форми та методи виховання національної ідентичності учнів у позакласній роботі. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2025. № 4 (50). С. 622–633. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4\(50\)-622-633](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4(50)-622-633)

53. Виховні засади утвердження української національної ідентичності : методичний посібник / Журба К.О., Бех І.Д., Канішевська Л.В., Корнієнко А.В., Малиношевський Р.В., Рейпольська О.Д. Івано-Франківськ : НАЇР, 2024. 124 с.

54. Лалак Н.В. Сучасний підхід до проблеми національно-патріотичного виховання здобувачів освіти. *Наука майбутнього : збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених.* / Гол. ред. В.В. Гоблик. Мукачево: РВВ МДУ, 2021. Випуск 1 (7). С. 57–61.

55. Коломоець Г.А. Організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2019. № 10 (118). С. 163–167.

56. Іванюк Г.І. Ідеї національно-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах трансформації суспільства. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару*. Київ, 2016. С. 8–11.

57. Гриців Т.Г. Використання народознавчих елементів гри у вихованні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П.*

Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2018. Вип. 24. С. 34–42.

58. Гарнійчук В.М. Досвід провідних країн світу щодо виховання патріотизму підростаючого покоління. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2015. Вип. 19, кн. 1. С. 138–150.*

59. Коваль Г.В. Система патріотичного виховання в Україні. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. Вип. 8. С. 262–270.*

60. Коваль Г.В. Місце патріотизму в політичній культурі молоді. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. Вип. 9. С. 72–84.*

61. Грищенко С.В., Ілішова О.М., Єфімов Д.В. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 44. Т. 1. С. 119–123.*

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Волонтерська діяльність у закладі освіти – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність учнівської молоді, педагогів та батьків, що здійснюється шляхом надання практичної допомоги (благодійні акції, збори на підтримку Збройних Сил України, екологічні та соціальні проекти), спрямована на виховання активної громадянської позиції, емпатії та соціальної відповідальності.

Громадянська ідентичність – стійке усвідомлення особою своєї належності до правової та політичної спільноти конкретної держави (громадянства України), що базується на визнанні й повазі до Конституції та законів України, усвідомленні власних прав і обов’язків, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність країни, а також брати активну участь у житті громадянського суспільства.

Діяльнісно-поведінковий компонент національної свідомості – структурний елемент національно-патріотичної свідомості, який виражається у реальній суспільно корисній діяльності, активній громадянській позиції, готовності особистості діяти на благо своєї країни, захищати її національні інтереси та втілювати патріотичні цінності у повсякденну практику.

Емоційно-ціннісний компонент національної свідомості – сфера ставлень особистості, що охоплює комплекс внутрішніх переживань: почуття любові до Батьківщини, гордості за історичні, культурні та спортивні досягнення свого народу, повагу до державних символів, мови та національних традицій, а також сформовану систему гуманістичних та патріотичних цінностей.

Когнітивний компонент національної свідомості – система знань і уявлень особистості про історію, культуру, мову, традиції свого народу, державний устрій, нормативно-правову базу України, а також усвідомлення сучасних викликів, геополітичного становища країни та сутності національних інтересів.

Колективна творча діяльність (КТД) – метод виховання, заснований на спільній діяльності педагогів та учнів, що передбачає колективний пошук, планування, реалізацію та аналіз суспільно значущих справ, спрямований на розвиток творчого потенціалу, лідерських якостей, взаємодопомоги та формування патріотичних орієнтирів через практичну взаємодію.

Критичне мислення учнівської молоді – соціокультурна та когнітивна компетентність, що полягає у здатності особистості самостійно аналізувати, оцінювати та перевіряти інформацію на предмет її правдивості, виявляти приховані маніпуляції, пропаганду та дезінформацію в медіапросторі, що є основою формування стійкої патріотичної позиції в умовах гібридних загроз.

Культурні ціннісні орієнтації (за Ш. Шварцом) – інтегрована система індивідуальних і суспільних цінностей особистості (зокрема базові вектори: «Консерватизм / Збереження», «Рівноправність», «Майстерність» проти «Автономії» та «Егоцентризму»), яка виступає внутрішнім аксіологічним фундаментом поведінки старшокласників і безпосередньо корелює з рівнем сформованості їхньої національної свідомості.

Національна ідентичність – динамічний процес та результат самоусвідомлення особистістю своєї нерозривної належності до українського народу (як етнокультурної та політичної спільноти), прийняття його соціокультурних кодів, історичної пам'яті, мови, традицій, ментальних особливостей та духовних ідеалів.

Національна свідомість – вища форма самоусвідомлення особистості, що відображає її інтеграцію в національну спільноту і виявляється через глибоке розуміння історичної долі свого народу, розвинену національну самоповагу, солідарність з корінним етносом та внутрішню потребу розмовляти, розвивати й захищати державну мову та культуру.

Національно-патріотичне виховання – наскрізний, системний і цілеспрямований процес педагогічного впливу та суб'єкт-суб'єктної взаємодії, метою якого є формування у дітей та молоді високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй державі, готовності до виконання

громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів та територіальної цілісності України.

Нормативно-правова база патріотичного виховання – сукупність законів, підзаконних актів, концепцій та стратегій (зокрема Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України), які визначають правові, організаційні та фінансові засади формування громадянської свідомості молоді.

Патріотизм – духовно-моральна, емоційна та практична категорія, що виражається у глибокій любові до своєї Батьківщини, відданості українському народові, гордості за свою державу, повазі до її минулого і сучасного, а також в усвідомленому прагненні особистості пов'язувати своє майбутнє з Україною та працювати на її розбудову й захист.

Регіональний компонент виховання – складова частина загальної системи національно-патріотичного виховання, що передбачає залучення учнівської молоді до вивчення локальної історії, мікроісторії рідного краю, традицій, культурних та видатних постатей своєї області, міста чи села, що слугує первинним містком до формування загальнонаціональної свідомості.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в освіті – демократична, партнерська модель взаємин між педагогом та учнем (а також батьками), за якої дитина визнається активним, рівноправним учасником освітнього й виховного процесів, що сприяє свідомому засвоєнню патріотичних цінностей без примусу чи формалізму.

Учнівська молодь – соціально-демографічна група (зокрема учні підліткового та старшого шкільного віку), яка перебуває у процесі систематичного навчання в закладах загальної середньої або професійної освіти і характеризується інтенсивним психофізіологічним розвитком, формуванням світогляду, аксіологічної сфери та громадянського самовизначення.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

«Громадянська позиція та патріотична свідомість сучасної молоді»

Шановний колего / здобувачу освіти!

Просимо Вас взяти участь у дослідженні, що проводиться з метою вдосконалення виховної роботи. Опитування є повністю **анонімним**, а всі результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для наукових цілей. Будь ласка, оберіть один варіант відповіді, який найбільше збігається з Вашою думкою.

БЛОК 1. Вступний (Легкі питання, адаптація та «розігрів»)

Ці питання мають формат «Так / Ні» (або «Важко відповісти»), вони формують позитивне ставлення до опитування.

1. Чи цікавитеся Ви історією та культурою України?

- А) Так
- Б) Ні
- В) Важко відповісти

2. Чи вважаєте Важливою наявність державних символів (Герб, Прапор, Гімн) для будь-якої країни?

- А) Так
- Б) Ні

3. Чи знаєте Ви напам'ять слова Державного Гімну України?

- А) Так
- Б) Ні

4. Чи святкуєте Ви традиційні українські свята у своїй родині?

- А) Так
- Б) Ні

5. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що мова є важливим маркером національної ідентичності?

- А) Так
- Б) Ні
- В) Важко відповісти

БЛОК 2. Основний (Складні смислові питання в середині анкети)

Тут респонденту потрібно замислитися, проаналізувати власні цінності, мотивацію та реальні вчинки. Формат відповідей стає глибшим.

6. Що для Вас означає поняття «бути патріотом»? (оберіть не більше 2-х варіантів)

- А) Просто жити в Україні та любити її
- Б) Спілкуватися виключно державною мовою
- В) Своїми діями та працею допомагати розвитку і захисту держави
- Г) Знати історію та поважати традиції
- Д) Мати громадянську позицію та ходити на вибори

7. Як Ви оцінюєте рівень патріотизму серед Ваших однолітків (сучасної молоді)?

- А) Високий - більшість є свідомими патріотами
- Б) Середній - патріотизм проявляється ситуативно (під час криз чи свят)
- В) Низький - більшість молоді є байдужою до державних питань
- Г) Важко відповісти

8. Чи відчуваєте Ви особисту відповідальність за майбутнє України?

- А) Так, повною мірою
- Б) Частково (від мене мало що залежить, але я намагаюсь)
- В) Ні, майбутнє залежить лише від влади та політиків
- Г) Не задумувався(-лась) над цим

9. Який фактор, на Вашу думку, найбільше заважає розвитку національної свідомості молоді сьогодні?

- А) Вплив дезінформації, фейків та ворожої пропаганди в соцмережах

- Б) Недостатня увага до цих питань у закладах освіти (формалізм)
- В) Брак якісного українського контенту (кіно, блогери, музика)
- Г) Економічні труднощі та низький рівень життя
- Д) Байдужість у родині

10. У яких заходах національно-патріотичного спрямування Ви берете участь найохочіше?

- А) Благодійні акції, волонтерство, збори коштів на ЗСУ
- Б) Інтерактивні ігри, квести, військово-патріотичні змагання (напр. «Джура»)
- В) Перегляд та обговорення історичних фільмів, дискусійні клуби
- Г) Урочисті лінійки, виховні години, лекції
- Д) Я не беру участі в таких заходах

11. Чи стикалися Ви особисто з проявами неповаги до державної символіки чи мови у Вашому оточенні?

- А) Так, неодноразово
- Б) Іноколи, в окремих ситуаціях
- В) Ні, ніколи не доводилося

12. Чи готові Ви пов'язати своє майбутнє життя, навчання та професійну діяльність з Україною?

- А) Так, однозначно
- Б) Скоріше так, ніж ні
- В) Скоріше ні (планую виїхати за кордон)
- Г) Ще не визначився(-лась)

БЛОК 3. Завершальний (Зниження напруги та демографія)

Повертаємося до простих питань «так/ні» і завершуємо стандартною «паспортничкою» (стать, вік).

13. Чи вважаєте Ви, що заклади освіти мають приділяти більше уваги патріотичному вихованню?

- А) Так

- Б) Ні
- В) Важко відповісти

14. Чи подобається Вам, як організовані патріотичні заходи у Вашому закладі освіти?

- А) Так
- Б) Ні
- В) Вони у нас не проводяться

15. Чи пишаєтеся Ви тим, що є громадянином / громадянкою України?

- А) Так
- Б) Ні

16. Ваша стать:

- А) Жіноча
- Б) Чоловіча

17. Ваш вік (або клас / курс):

- А) 14–15 років (8–9 клас)
- Б) 16–17 років (10–11 клас / I–II курс ЗФПО)
- В) 18 років і старше

18. Вкажіть Ваш статус / тип населеного пункту:

- А) Місто
- Б) Селище / село

Дякуємо за Ваші щирі відповіді та участь у дослідженні!

Опитувальник культурних ціннісних орієнтацій Ш. Шварца (SVS – Schwartz Value Survey) в адаптації Н. Лебедєвої

Мета: вивчити пріоритетність культурних ціннісних орієнтацій.
Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5- 9 осіб.

Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити он-лайн.

Бланк для відповідей

Інструкція: «Визначте, якою мірою кожна з поданих нижче цінностей є для Вас основним принципом у житті.

Використайте для цього таку цифрову шкалу:

Як керівний принцип у моєму житті виступає така цінність:

0 – цінність зовсім не значуща для Вас і не є основним принципом Вашого життя;

3 – цінність важлива для Вас;

6 – цінність дуже важлива для Вас.

Чим більша цифра (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6), тим важливіша для Вас така цінність як основний принцип у Вашому житті.

Окрім цього, можуть використовуватися й такі цифри, як:

-1 – для позначення цінності, що є протилежною до основних принципів Вашого життя;

7 – для позначення цінності, яка є найважливішою для Вас і виступає керівним принципом у Вашому житті; зазвичай, таких цінностей може бути не більше двох.

Перед кожною цінністю напишіть номер (-1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), який засвідчує ступінь важливості цієї цінності особисто для Вас. Намагайтеся використовувати усі цифри, щоб якомога точніше і різноманітніше виявити Ваше ставлення до запропонованих цінностей (зрозуміло, що кожна цифра може використовуватися неодноразово)».

Цінності (група 1)

- 1 _____ Рівність (рівні можливості для всіх)
- 2 _____ Внутрішня гармонія (бути в злагоді, мирі із самим собою)
- 3 _____ Влада (контроль над іншими, домінування, володарювання)
- 4 _____ Задоволення (задоволення бажань)
- 5 _____ Свобода (свобода думок і вчинків)
- 6 _____ Духовне життя (акцент на духовних, а не на матеріальних речах)
- 7 _____ Почуття належності (я не байдужий іншим людям)
- 8 _____ Соціальний порядок (стабільність у суспільстві)
- 9 _____ Цікаве життя (захоплюючі пригоди)
- 10 _____ Смысл життя (наявність життєвих цілей)
- 11 _____ Ввічливість (хороші манери)
- 12 _____ Достаток (гроші, матеріальне благополуччя)
- 13 _____ Національна безпека (захищеність моєї країни від ворогів)
- 14 _____ Самоповага (впевненість у цінності моєї особистості, гідність)
- 15 _____ Взаємопослужливість (прагнення не залишитися в боргу)
- 16 _____ Творчість (винахідливість, унікальність, неповторність)
- 17 _____ Мир на землі (відсутність війн і конфліктів)
- 18 _____ Повага до традицій (збереження звичаїв, обрядів)
- 19 _____ Зріла любов (глибока емоційна і духовна близькість)
- 20 _____ Самодисципліна (стриманість, опірність спокусам)
- 21 _____ Усамітнення (право на приватне життя)
- 22 _____ Захист сім'ї (безпека тих, кого ми любимо)
- 23 _____ Соціальне визнання (схвалення і повага з боку інших)

- 24_____Єдність із природою («розчинення» в природі, поєднання з нею)
- 25_____Різноманіття життя (новизна, зміни, виклики долі)
- 26_____Мудрість (зріле, вистраждане розуміння та ставлення до життя)
- 27_____Авторитетність (право вести за собою людей, керувати, віддавати розпорядження)
- 28_____Справжня дружба (близькість, дружня підтримка)
- 29_____Світ прекрасного (краса природи та мистецтва)
- 30_____Соціальна справедливість (ліквідація несправедливості, турбота про слабких, кволих)

Цінності (група 2)

- 31_____Незалежність (упевненість у власних силах, самодостатність)
- 32_____Поміркованість (уникнення крайнощів у почуттях і вчинках)
- 33_____Вірність (відданість друзям, своїм ближнім)
- 34_____Честолобність (старанність у роботі, цілеспрямованість)
- 35_____Широта поглядів (терпимість до ідей, думок, переконань, що відрізняються від Ваших)
- 36_____Скромність (невибагливість, прагнення триматися в тіні)
- 37_____Відвага (пошук пригод, прагнення до ризику)
- 38_____Захист навколишнього середовища (збереження природи)
- 39_____Вплив (уплив на події, інших людей)
- 40_____Повага до батьків, старших (пошана)
- 41_____Вибір власних цілей (самостійність у виборі)
- 42_____Здоров'я (відсутність фізичних і душевних хвороб, недуг)
- 43_____Вправність (умілість, компетентність, ефективність, продуктивність)
- 44_____Задоволення власним місцем у житті (смиренність перед життєвими обставинами)
- 45_____Чесність (істинність, щирість)

46_____Збереження власного публічного образу (захист свого «обличчя»)

47_____Обов'язковість (усвідомлення свого обов'язку)

48_____Інтелект (логіка, мислення)

49_____Корисність (приносити користь іншим людям)

50_____Насолода життям (отримувати задоволення від їжі, кохання, відпочинку тощо)

51_____Благочестя (збереження віри, слідування релігійним переконанням)

52_____Відповідальність (надійність у справі та слові)

53_____Допитливість (інтерес до всього, дослідницька жилка)

54_____Вміння прощати (готовність прощати помилки інших)

55_____Досягнення успіху (прагнення до досягнення цілей)

56_____Охайність (прагнення до чистоти)

57_____Потурання собі (робити те, що приємно)

Обробка результатів

Обробка результатів проводиться згідно з ключами за 7 полюсами цінностей:

ієрархія (3; 12; 27; 36);

майстерність / панування (23; 31; 34; 37; 39; 41; 43; 55);

афективна автономія (4; 9; 25; 50; 57);

інтелектуальна автономія (5; 16; 35; 53);

рівноправність (1; 30; 33; 45; 49; 52);

гармонія (17; 24; 29; 38);

належність (8; 11; 13; 15; 18; 20; 26; 32; 40; 46; 47; 51; 54; 56).

Із метою уникнення надмірної суб'єктивності оцінювання, тобто певного стилю реагування в кожній людині, що виявляється у схильності групувати різні оцінки на конкретному відтинку шкали (використовувати

лише найвищі, середні чи низькі оцінки), для обробки одержаних даних застосовується процедура центрування. Проведення такої процедури передбачає обчислення середнього за усіма цінностями для кожного досліджуваного. Після цього обчислене значення потрібно додати до середнього за кожним полюсом цінностей і від одержаної суми відняти число 4. Одержане значення вважається істинним показником прояву конкретної ціннісної орієнтації у кожного досліджуваного.

Анкета оцінки ефективності форм та методів національно-патріотичного виховання в закладі освіти

Шановний старшокласнику / старшокласнице!

Просимо Вас взяти участь у дослідженні, метою якого є покращення виховної та позакласної роботи у Вашій школі. Опитування є повністю анонімним, а всі отримані дані будуть використані лише в узагальненому вигляді для наукових цілей.

Будь ласка, оцініть кожен із наведених блоків виховних заходів, які проводяться у Вашому закладі освіти, обравши **один варіант відповіді**, що найбільш точно відображає Вашу думку:

1. Оцініть ефективність ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИХ ФОРМ роботи у Вашій школі (Сюди відносяться: волонтерські ініціативи, благодійні ярмарки, збори допомоги для ЗСУ, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), соціальні та екологічні акції, догляд за пам'ятними місцями громади).

А) Висока ефективність. Мені це дуже подобається, я беру активну участь, ці заходи дійсно об'єднують учнів та приносять реальну користь країні й суспільству.

Б) Помірна / епізодична ефективність. Заходи корисні, але проводяться час від часу, або не всі учні залучені до процесу так, як хотілося б.

В) Низька ефективність / Формалізм. Ці акції проводяться суто «для галочки» чи фотозвіту, реального інтересу або користі від них мало.

2. Оцініть ефективність ІНТЕРАКТИВНИХ ТА ЦИФРОВИХ ФОРМ роботи у Вашій школі (Сюди відносяться: відкриті патріотичні дискусії, дебати, круглі столи, квести, брейн-ринги, участь у шкільному

самоврядуванні, створення учнівських відеороликів, подкастів, блогів чи цифрових проєктів про історію та культуру України).

А) Висока ефективність. Такі формати сучасні, цікаві, дають можливість висловити власну думку, посперечатися та проявити творчість.

Б) Помірна / епізодична ефективність. Такі заходи іноді бувають, але часто не вистачає часу, технічних можливостей або залученості більшості учнів.

В) Низька ефективність / Формалізм. Формати застарілі або нецікаві; нам просто нав'язують готові теми, без реального обговорення чи сучасних цифрових технологій.

3. Оцініть ефективність ТРАДИЦІЙНО-МАСОВИХ ФОРМ роботи у Вашій школі (Сюди відносяться: урочисті лінійки, загальношкільні лекції, виступи запрошених лекторів, святкові концерти в актовій залі, репродуктивні класні години за готовими сценаріями чи директивні бесіди-настанови).

А) Висока ефективність. Ці заходи створюють піднесену, урочисту атмосферу, допомагають відчувати масштаб свята та важливість історичних дат.

Б) Помірна / епізодична ефективність. Деякі концерти чи вечори бувають непоганими, але здебільшого вони однотипні й проходять повз увагу більшості учнів.

В) Низька ефективність / Формалізм. Відчувається сильний формалізм, ми виступаємо пасивними слухачами; це нудно, застаріло і викликає лише психологічне відчуження.

Щиро дякуємо за Ваші щирі відповіді!